

WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), Ng2
s. 47-80
doi: 10.36121/rstepien.22.2025.2.047

Robert Stępień
ORCID: 0000-0003-3453-4185
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Heraldyka miejska Wielkiej Brytanii w XIX wieku

Streszczenie: Artykuł przedstawia problematykę rozwoju heraldyki miejskiej w Wielkiej Brytanii w XIX w. W pierwszej części tekstu ukazano genezę i specyfikę heraldyki brytyjskiej, w tym główne etapy procesu kształtowania się herbów w poszczególnych krajach składowych Wielkiej Brytanii. Zwrócono przy tym uwagę na cechy heraldyki brytyjskiej odróżniające ją od kontynentalnej części Europy. Druga część rozważań koncentruje się na zagadnieniach związanych z heraldyką miejską, przede wszystkim czynnikach i uwarunkowaniach rozwoju brytyjskich herbów miejskich w XIX w. Przedmiotem analizy uczyniono też symbolikę tworzonych wówczas herbów, w tym grupy tematyczne, motywy i wzorce przedstawieniowe charakterystyczne dla ich treści.

Słowa kluczowe: herby miejskie, heraldyka miejska, Wielka Brytania, symbolika, XIX wiek

Civic Heraldry in the United Kingdom in the 19th Century

Annotation: The article presents the issue of development of civic heraldry in the United Kingdom in the 19th Century. The first part of the text presents the origins and specificity of British heraldry, including the main stages of the process of shaping the coats of arms in the individual countries of the British state. Attention was drawn to the features of British heraldry which distinguish it from the heraldry of continental Europe. The second part of the considerations focuses on issues related to civic heraldry, mainly on the factors and conditions of the development of British civic coats of arms in the 19th century. The analysis also concerned the symbolism of the coats of arms created at that time, including thematic groups, motifs, and representational patterns characteristics of their content.

Keywords: civic coats of arms, civic heraldry, United Kingdom, symbolism, 19th century

Wprowadzenie

Artykuł koncentruje się na wybranych aspektach rozwoju heraldyki miejskiej w Wielkiej Brytanii w XIX w.¹ Za główny cel pracy przyjęto usystematyzowanie i pogłębienie stanu dotychczasowej wiedzy w tym obszarze. Punktem początkowym rozważań będą kwestie genezy i specyfiki rozwoju heraldyki brytyjskiej (angielskiej, szkockiej, walijskiej i północnoirlandzkiej) w odniesieniu do kontynentalnej części Europy. Wydaje się to zasadne, ponieważ w polskim piśmiennictwie brakuje prac poświęconych tym zagadnieniom. Następnie podjęta zostanie próba odpowiedzi na kilka pytań badawczych. Jakie czynniki wpływały na proces kształtowania się brytyjskich herbów miejskich w XIX w.? Jakie grupy tematyczne, motywy i wzorce przedstawieniowe były charakterystyczne dla ich treści? Jak wyglądała symbolika godeł, klejnotów i dodatków tarczy herbowej?

Należy zauważyć, że problematyka heraldyczna w Wielkiej Brytanii cieszy się sporym zainteresowaniem badawczym, co znajduje swoje potwierdzenie w bogatej literaturze przedmiotu. Znaczący wkład w dziedzinę studiów heraldycznych na gruncie brytyjskim wniosły publikacje Sir Anthony'ego Richarda Wagnera (1908–1995), długoletniego urzędnika-herolda w brytyjskim Kolegium Heraldycznym (*College of Arms*). W jego dorobku znajdują się prace poświęcone m.in. genealogii angielskiej oraz historii *College of Arms* od czasów średniowiecza do współczesności². Dzieje Kolegium Heraldycznego do początków XIX w. opracował także Mark Noble, angielski duchowny, biograf i antykwariusz³. Na temat historii i specyfiki heraldyki szkockiej, odmiennej w wielu aspektach od heraldyki angielskiej, pisali m.in. John Horne Stevenson, Thomas Innes of Learney oraz James Balfour Paul⁴. Na uwagę zasługują też publikacje Charlesa Wilfrida Scott-Giles'a poświęcone różnym aspektom badań heraldycznych⁵. Ważna z punktu widzenia tytułowej problematyki pozostaje jego praca

¹ Obszar badawczy określonych rozważań obejmuje terytorium czterech krajów tworzących Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*): Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii Północnej. W 1707 r. królestwa Anglii i Szkocji zostały połączone unią realną tworząc Królestwo Wielkiej Brytanii, w skład którego weszła również Walia. W 1801 r. w wyniku połączenia Królestwa Wielkiej Brytanii oraz Królestwa Irlandii powstało Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii. Na początku lat 20. XX w. dokonał się podział wyspy Irlandii na dwie części. Irlandia Północna pozostała przy Wielkiej Brytanii, dlatego w 1927 r. zmieniono nazwę państwa na Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

² A.R. Wagner, *Heralds and Heraldry in the Middle Ages. An Inquiry into the Growth of the Armorial Function of Heraldry*, wyd. 2, Oxford 1956; idem, *English Genealogy*, Oxford 1960; idem, *Heralds of England: A History of the Office and College of Arms*, London 1967; idem, *Historic Heraldry of Britain: an illustrated series of British historical arms, with notes, glossary, and an introduction to heraldry*, London 1972; Zob. też: idem, *The Records and Collections of the College of Arms*, London 1952.

³ M. Noble, *A History of the College of Arms: and the lives of all the Kings, Heraldry, and Pursuivants from the reign of Richard III, founder of the College, until the present time*, London 1804.

⁴ J.B. Paul, *Heraldry in Relation to Scottish History and Art; Being the Rhind Lectures on Archaeology for 1898*, Edinburgh 1900; J.H. Stevenson, *Heraldry in Scotland: including a recension of 'The law and practice of heraldry in Scotland' by the late George Seton, Advocate*, vol. 1-2, Glasgow 1914; T. Innes of Learney, *Scots Heraldry*, revised by M.R. Innes, London 1978.

⁵ Zob. m.in. C.W. Scott-Giles, *The Romance of Heraldry*, London 1929; idem, *Shakespeare's Heraldry*, London 1950; idem, *Looking at Heraldry*, London 1962.

na temat heraldyki miejskiej w Anglii i Walii⁶. Kompleksowy przewodnik po historii i znaczeniu herbów miejskich i korporacyjnych przygotował też Geoffrey Briggs⁷. Na temat herbów miejskich w Szkocji pisał z kolei Roderick Mackenzie Urquhart⁸. Dużą wartość poznawczą w zakresie heraldyki brytyjskiej mają opracowania o charakterze podręcznikowym, ale też popularnonaukowym⁹. Sporo informacji na temat herbów władz lokalnych¹⁰ w poszczególnych częściach składowych Wielkiej Brytanii zawierają strony internetowe o tematyce heraldycznej¹¹.

Geneza i specyfika heraldyki brytyjskiej

Proces powstawania herbów w Anglii podobnie jak w kilku innych krajach europejskich został zapoczątkowany na przełomie XI i XII w. Rozwój herbów w tamtym czasie wiązać należy z rozkwitem kultury rycerskiej, kształtowaniem się systemu feudalnego oraz wyprawami krzyżowymi do Ziemi Świętej¹². Początek herbom dały symbole umieszczane na pieczęciach, chorągwiach i tarczach rycerzy¹³. Herby miały ułatwiać identyfikację osób na polu walki zbrojnej i podczas turniejów rycerskich oraz służyć potwierdzaniu własności danego przedmiotu. Znalazły zastosowanie jako element wyposażenia wojskowego, czego dowodzi ich nazwa związana z uzbrojeniem (*armory, coat of arms*)¹⁴.

W kolejnych stuleciach herby i heraldyka zyskały na znaczeniu prawnym i społecznym. W okresie panowania króla Henryka III (1216–1272) herby w Anglii zaczęły posiadać własny system i klasyfikację¹⁵. Jednym z najważniejszych źródeł obrazujących rozwój XIII-wiecznej heraldyki są tzw. role herbowe (*roll of arms*), czyli iluminowane rękopisy opisujące herby osób obecnych na bitwie czy turnieju,

⁶ C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry of England and Wales*, wyd. 2 poprawione, London 1953 (wyd. 1, 1933).

⁷ G. Briggs, *Civic & Corporate Heraldry. A Dictionary of Impersonal Arms of England, Wales & N. Ireland*, London 1971.

⁸ R.M. Urquhart, *Scottish Burgh and County Heraldry*, London 1973; idem, *Scottish Civic Heraldry: Regional, islands, district*, London 1979; idem, *Scottish Civic Heraldry 2*, Hamilton 2001.

⁹ Zob. m.in. E.H. Renton, *Heraldry in England. The History & Science of Heraldry Concisely Explained, Together with a Glossary of Terms. The Whole Illustrated with Numerous Examples*, London 1889; A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public Arms: A Complete Encyclopædia of All Royal, Territorial, Municipal, Corporate, Official, and Impersonal Arms*, London-Edinburgh 1915; idem, *A Complete Guide to Heraldry*, London 1909; W.H.J. Hope, *A Grammar of English Heraldry*, Cambridge 1913; Ch. Boutell, *The Handbook to English Heraldry*, wyd. 11, London 1914; T. Woodcock, J.M. Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford 1988; H. Paston-Bedingfeld, P. Gwynn-Jones, *Heraldry*, London 1993.

¹⁰ Określenie władze lokalne (*local authorities*) przyjęto dla oznaczenia organów władzy na szczeblu samorządu lokalnego.

¹¹ Zob. Civic Heraldry of England, Wales and Northern Ireland, <http://www.civicheraldry.co.uk/> [dostęp: 28.02.2025]; The Heraldry Society of Scotland, <https://www.heraldry-scotland.co.uk> [dostęp: 28.02.2025]; Heraldry of the World, https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Heraldry_of_the_world [dostęp: 28.02.2025].

¹² P.A. Fox, *Crusading families and the spread of heraldry*, „The Coat of Arms. Third Series” 2012, vol. 8, cz. 2, nr 224, s. 59–84.

¹³ R. Marks, A. Payne, *British Heraldry: From Its Origins to c. 1800*, London 1978, s. 11–12.

¹⁴ Ch. Boutell, op. cit., s. 2–3.

¹⁵ Ibidem, s. 4.

zazwyczaj złożone z wizerunków tarcz herbowych opatrzonych imieniem posiadacza danego herbu. Najstarsze angielskie role herbowe pochodzą z połowy XIII w.¹⁶ Poza funkcją źródła historycznego stanowią one znakomity przykład sztuki heraldycznej¹⁷.

Ważną rolę w systemie heraldycznym Anglii już w wiekach średnich odgrywali heroldowie (*herald*). Mianem tym od końca XII w. określano osoby wywołujące nazwiska rycerzy podczas turniejów oraz pełniących funkcje straży porządkowej i gońców roznoszących zaproszenia¹⁸. Przedstawiali oni uczestników wydarzeń i prowadzili ewidencję wyników. Z czasem stali się odpowiedzialni za rejestrowanie herbów i kontrolowanie ich poprawności. W 1484 r. król Ryszard III założył kolegium heraldyczne złożone z urzędników zwanych „królami herbowymi” (*Kings of Arms*), heroldami i persewantami (*pursuivants*), którzy otrzymali uprawnienia do działania w imieniu monarchy w sprawach związanych z heraldyką¹⁹. Z czasem członkowie kolegium zaczęli pełnić szersze funkcje i obowiązki. W okresie rządów Henryka VIII (1509–1547) byli wysyłani na zagraniczne dwory, aby pomagać w negocjacjach, wypowiadać wojnę, towarzyszyć armii oraz uczestniczyć w rozmaitych uroczystościach, takich jak ceremonie, bankiety i turnieje²⁰. Jedną z funkcji heroldów popularną głównie w XVI i XVII w. było uczestnictwo w pogrzebach przedstawicieli szlachty i ziemiaństwa²¹.

W 1530 r. kolegium otrzymało obowiązek prowadzenia wizytacji heraldycznych (*heraldic visitation*)²². Urzędnicy herbowi objeżdżali poszczególne hrabstwa Anglii i Walii w celu dokonania inspekcji i rejestracji herbów używanych przez szlachtę utytułowaną (*nobility*) i nieutytułowaną (*gentry, landed gentry*). Pozwalało to zapewnić, że osoby roszczące sobie prawo do herbów oraz tytułów *knight, esquire, gentlemen* miały do tego uprawnienia²³. Zapisy wizytacji stanowią do dzisiaj cenny materiał źródłowy o charakterze heraldycznym i genealogicznym. Głównie

¹⁶ Zob. m.in. *Rolls of Arms of the Reigns of Henry III and Edward III*, oprac. N.H. Nicolas, London 1829; *A Roll of Arms of the Reign of Edward the Second*, oprac. N.H. Nicolas, London 1829; *The Roll of Arms, of the Princes, Barons, and Knights who Attended King Edward I to the Seige of Caerlaverock, in 1300*, oprac. T. Wright, London 1864; C. Humphery-Smith, *Anglo-Norman Armory. The Constance Egan Lecture delivered to The Heraldry Society at The Society of Antiquaries, Burlington House, London 22nd November, 1972, incorporating an edition of the Heralds' Roll from Fitzwilliam Museum MS 297, Canterbury 1973*; idem, *Anglo-Norman Armory Two. An Ordinary of Thirteenth-Century Armorial, Canterbury 1984*.

¹⁷ Zob. *Coat of arms in armorials, historical books and documents*, https://wappenwiki.org/index.php/Roll_of_Arms [dostęp: 6.02.2025].

¹⁸ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002, s. 638.

¹⁹ A.Ch. Fox-Davies, *The Right to Bear Arms*, London 1900, s. 88–99.

²⁰ M. Noble, op. cit., s. 101; A.R. Wagner, *Heralds and Heraldry...*, s. 1–2, 25–40.

²¹ J. Litten, *The Heraldic Funeral*, „The Coat of Arms. Third Series” 2005, vol. 1, cz. 1, nr 209, s. 47–68.

²² A. Ailes, *The Development of the Heralds' Visitations in England and Wales 1450–1600*, „The Coat of Arms. Third Series” 2009, vol. 5, cz. 1, nr 217, s. 7–23.

²³ Do szlachty utytułowanej zaliczano parów (książęta, hrabiowie, baronowie). Niższą szlachtę tworzyli rycerze/kawalerowie (*knights*), szlachcice (*esquires*) oraz *gentlemens* (brak polskiego odpowiednika). Zob. G.M. Trevelyan, *Historia Anglii*, przekł. A. Dębicki, Warszawa 1967, s. 125, 171, 247; J. Szymański, op. cit., s. 642; Ch. Given-Wilson, *The English Nobility in the Late Middle Ages: The Fourteenth-century Political Community*, London 2003; F. Heal, C. Holmes, *The Gentry in England and Wales, 1500–1700*, London 1994.

nym ich elementem są wykresy/diagramy rodowodowe (*pedigree chart*), początkowo zapisywane na luźnych kartkach papieru, a później łączone w pliki²⁴.

W kolejnych wiekach heraldyka angielska przechodziła różne etapy rozwoju²⁵. W XVI i XVII w. za sprawą działalności *College of Arms* i wspomnianych wizytacji heraldycznych, ale też funkcjonowania Sądu Rycerskiego (*Court of Chivalry*) nastąpił rozwój regulacji heraldycznych w Anglii. W prawie heraldycznym naczelną stała się zasada, że legalnymi herbami są jedynie te przyznane lub zarejestrowane przez członków kolegium. Środki egzekwowania prawa w tym zakresie zapewniał istniejący od XIV w. wspomniany Sąd Rycerski, który posiadał jurysdykcję w sprawach heraldyki, ale działał nieregularnie. Co ciekawe, zachowały się dowody 738 spraw z łącznej liczby ponad tysiąca, które rozpatrywał w latach 1634–1640. Na Uniwersytecie w Birmingham w latach 2003–2006 prowadzony był projekt badawczy mający na celu edycję i opracowanie zachowanego materiału źródłowego²⁶. Większość spraw sądowych dotyczyła tzw. „skandalicznych słów” (tj. oszczerstw, zniesławienia, spraw honorowych), ale też uzurpacji czyjegoś herbu lub tytułów (*gentleman* i *esquire*) oraz nieuiszczenia opłat dla heroldów za udział w ceremoniach pogrzebowych²⁷.

Zmianę w rozwoju angielskiej heraldyki przyniosła Chwalebna Rewolucja (ang. *Glorious Revolution*) z 1688 r., w wyniku której Jakub II Stuart utracił panowanie na tronie angielskim i zapoczątkowano przemiany ustrojowe prowadzące do ukształtowania się w państwie monarchii konstytucyjnej. Po tych wydarzeniach zaprzestano prowadzenia wizytacji heraldycznych, a uprawnienia *Court of Chivalry* były sukcesywnie ograniczane przez sądy prawa zwyczajowego. Po 1737 r. Sąd Rycerski przestał być zwoływany na ponad dwa stulecia. Jego reaktywacja nastąpiła dopiero w 1954 r.²⁸ Początek XVIII w. przyniósł załamanie w statystyce przyznawania herbów przez *College of Arms*. Wśród przyczyn tego zjawiska wymienia się m.in. upadek systemu wizytacji i zmniejszenie popularności „pogrzebów heraldycznych” oraz osłabienie statusu Sądu Rycerskiego w ostatnich dekadach XVII w., ale też szersze trendy społeczne i polityczne²⁹. Wiek XVIII w. niekiedy nazywa się okresem „wolno-

²⁴ Zob. wersję elektroniczną wizytacji heraldycznych, które w dużej mierze zostały wydane przez stowarzyszenie The Harleian Society: UK Genealogy Archives, *Heralds' Visitations*, <https://ukga.org/browse.php?action=loadDB&DB=13> [dostęp: 7.02.2025]. Zob. też: R. Yorke, *A Catalogue of Records in the College of Arms: Records Volume 1: Record Manuscripts of the Tudor Visitations mainly contained in the series D-H, London 2023*; *Heralds' Visitations and the College of Arms*, <http://www.medievalgenealogy.org.uk/sources/visitations.shtml> [dostęp: 7.02.2025].

²⁵ C. Cheesman, *Some aspects of the 'crisis of heraldry'*, „The Coat of Arms. Third Series” 2010, vol. 6, cz. 2, nr 220, s. 65–80.

²⁶ *Cases in the High Court of Chivalry, 1634–1640*, oprac. R.P. Cust, A.J. Hopper, Harleian Society, N.S., vol. 18, London 2006. Zob. British History Online, *The Court of Chivalry 1634–1640*, <https://www.british-history.ac.uk/no-series/court-of-chivalry> [dostęp: 7.02.2025].

²⁷ G.D. Squibb, *Reports of Heraldic Cases in the Court of Chivalry, 1623–1732*, Harleian Society, vol. 107, London 1956; idem, *The High Court of Chivalry: A Study of the Civil Law in England*, Oxford 1997.

²⁸ *Heraldica, Regulation of Heraldry in England: Modern Times*, <https://www.heraldica.org/topics/britain/england2.htm> [dostęp: 10.02.2025].

²⁹ P. O'Donoghue, *Grants of Arms in the Early Eighteenth Century*, „The Coat of Arms. Third Series” 2007, vol. 3, cz. 2, nr 214, s. 155; A. Wagner, *English Genealogy...*, s. 117–118; idem, *Heralds of England...*, s. 318; T. Woodcock, J.M. Robinson, op. cit., s. 43–44.

ści heraldycznej". Zanik elementów systemu heraldycznego nasilił bowiem proceder swobodnego przyjmowania/przywłaszczania herbów przez różne osoby i organy korporacyjne. Rola heroldów i Kolegium Heraldycznego uległa istotnemu zmniejszeniu. Dopiero od drugiej połowy XVIII w. zauważalny jest powolny wzrost liczby nadań herbowych z ramienia *College of Arms*, który kontynuowany był w XIX w. Złożyło się na to kilka czynników, m.in. wprowadzenie Orderu Łaźni (*Most Honourable Order of the Bath*) w 1725 r., szersze wykorzystanie herbów przez szeryfów (urzędników na poziomie hrabstw), nadawanie herbów dowódcom zasłużonym w wojnach napoleońskich, ale też wzrost popularności stosowania klauzul w testamentach, zgodnie z którymi osoba, której przekazano majątek lub prawo do korzyści, ma obowiązek przyjąć nazwisko i herb testatora³⁰. Wzrastała też liczba nadań herbowych dla osób działających w koloniach i dominiach imperium brytyjskiego³¹.

Należy zauważyć, że *College of Arms* pozostaje obecnie jednym z najstarszych na świecie oficjalnych organów heraldycznych. Działając pod patronatem królewskim spoczywa na nim odpowiedzialność za sprawy heraldyki w Anglii, Irlandii Północnej i Walii. Głównym jego zadaniem jest projektowanie i nadawanie herbów, klejnotów herbowych (*crests*), godeł (*badges*) i trzymaczy heraldycznych (*supporters*). Kolegium spełnia też szereg innych funkcji i oferuje różne usługi. Prowadzi działalność doradczą w kwestiach związanych z heraldyką, genealogią i ceremoniami, a także utrzymuje oficjalne rejestry symboli narodowych (w tym flag) oraz rodowodów i drzew genealogicznych. Jest organem odpowiedzialnym za sprawy związane z planowaniem uroczystości państwowych, takich jak koronacje, pogrzeby czy otwarcie parlamentu. Prowadzi też badania genealogiczne, nie tylko dla osób starających się o nadanie herbu lub tytułu³².

Do dzisiaj *College of Arms* ma tradycyjną, hierarchiczną strukturę organizacyjną. Kluczową rolę pełni w niej trzynastu urzędników zwanych heroldami. Najwyższą rangą w tej grupie są trzej „królowie herbowi”, z których najstarszy i najważniejszy nosi tytuł *Garther Principal King of Arms*³³. Do jego zadań należy prowadzenie kolegium, nadzorowanie spraw związanych z nadawaniem herbów i tytułów oraz doradzanie w sprawach heraldyki i ceremonii państwowych. W jego gestii leży też proklamowanie nowego władcy po śmierci brytyjskiego monarchy. W bieżącej działalności wspomagają go dwaj prowincjonalni „królowie herbowi” noszący tytuły: *Clarenceux King of Arms* (odpowiada za heraldykę południowej Anglii i Walii od rzeki Trent) oraz *Norroy and Ulster King of Arms* (północna Anglia i Irlandia Północna). Dodatkowo w skład kolegium wchodzi sześciu heroldów (*Heralds of Arms*) oraz czterech persewantów (*Pursuivants of Arms*), czyli heroldów pomocniczych. Pierwsi odpowiadają za przypisane

³⁰ W.H.J. Hope, op. cit., s. 90-92; T. Woodcock, J.M. Robinson, op. cit., s. 44-47; N. Cox, *Names and Arms clauses and the Law of Arms in the common law courts*, „The Coat of Arms” 1999, vol. 13, nr 188, s. 167-172.

³¹ H. Paston-Bedingfeld, P. Gwynn-Jones, op. cit., s. 72-73.

³² Strona internetowa *College of Arms*: <https://www.college-of-arms.gov.uk/> [dostęp: 4.02.2025]. Na temat historii kolegium zob. M. Noble, op. cit.; A. Wagner, *Heralds of England*.

³³ Nazwa urzędu *Garther Principal King of Arms* pochodzi od Orderu Podwiązki (*Most Noble Order of the Garter*), najwyższego orderu angielskiego.

im obszary geograficzne, drudzy wspierają wyższych rangą heroldów w różnych obowiązkach administracyjnych i reprezentacyjnych³⁴. Hierarchia w *College of Arms* jest zatem ściśle określona, podobnie jak funkcje przypisane poszczególnym urzędnikom kolegium. Służy to utrzymaniu właściwego porządku w brytyjskim systemie heraldycznym zgodnie z tradycją i przepisami prawa. Na czele kolegium stoi Lord Marszałek (*Earl Marshal*), którego funkcja ma charakter dziedziczny i jest piastowana przez księcia Norfolk³⁵.

W Szkocji za nadawanie herbów oraz kontrolę sposobu ich używania i rozpowszechniania odpowiada Sąd Lorda Lyon'a (*Court of the Lord Lyon*), który jest jednym z najstarszych nieprzerwanie działających sądów heraldycznych na świecie³⁶. Podstawę prawną jego działania określają ustawy parlamentarne z lat 1592, 1669, 1672 oraz 1876. Na czele sądu stoi Lord Lyon, którego początki sięgają XIV w., choć jego oficjalny tytuł został wprowadzony później. W kolejnych stuleciach zyskiwał on coraz szersze kompetencje w sprawach heraldycznych³⁷.

Należy zauważyć, że rozwój heraldyki szkockiej przebiegał w sposób podobny jak w Anglii, choć oba systemy heraldyczne różnią się w wielu aspektach. Pierwsze znane przedstawienia herbowe w Szkocji zachowały się na pieczęciach z XII w., a ich liczba wyraźnie wzrasta dla XIII i XIV stulecia³⁸. Stosowanie pieczęci odegrało znaczącą rolę w procesie przyjmowania herbów nie tylko przez elity rządzące, parostwo i duchowieństwo, ale też inne grupy społeczne³⁹. Szersze upowszechnienie się herbów w Szkocji zostało zapoczątkowane w połowie XV w.⁴⁰ Nie obowiązywał wówczas żaden system rejestracji herbów, choć władze państwowe coraz bardziej interesowały się regulacją ich użycia, przede wszystkim z uwagi na widoczne nieprawidłowości w tym zakresie. Ustawa Parlamentu Szkockiego z 1592 r. przyznała uprawnienia Lordowi Lyon'owi oraz „jego braciom heroldom” do wizytacji herbów szlacheckich używanych w Szkocji, do ich rejestrowania w księgach oraz nakładania zakazu i grzywien w sytuacji ich bezprawnego użycia⁴¹. Kolejna ustawa z 1669 r. wzmocniła proces egzekwowania prawa w zakresie heraldyki. Określiła prawo do wydawania listów potępiających konkretne osoby za nadużycia w sprawach heraldycznych (*letters of horning*)⁴².

³⁴ J.R. Planché, *The Pursuivant of Arms, or Heraldry Founded Upon Facts*, London 1852.

³⁵ *Earl Marshal* jest jednym z dziewięciu wielkich urzędników królewskich (*Great Officers of State*). Pierwotnie był odpowiedzialny za stajnie królewskie. Obecnie do jego obowiązków należy organizacja ważnych uroczystości państwowych. Książęta Norfolk sprawują ten urząd od 1672 r.

³⁶ Court of the Lord Lyon, <https://courtofthelordlyon.scot/> [dostęp: 4.02.2025].

³⁷ J.B. Paul, *Heraldry in Relation...*, s. 80-109; A.Ch. Fox-Davies, *A Complete Guide...*, s. 39-40.

³⁸ T. Innes of Learney, op. cit., s. 12; B.A. McAndrew, *Scotland's Historic Heraldry*, Woodbridge 2006, passim. Zob. też: W. Michalski, *Legenda herbowe Królewskiego Serca i Płotu – heraldyka a kultura historyczna szkockiego rodu Douglasów*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2012, t. 4, s. 15-32.

³⁹ G. Black, *The Evolution of Scottish Heraldry: From Elitist to Egalitarian*, „The Double Tressure: Journal of the Heraldry Society of Scotland” 2024, nr 50, s. 5-6.

⁴⁰ C. Campbell, *The Scots Roll: a Study of a Fifteenth Century Roll of Arms*, Edinburgh 1995.

⁴¹ Lyon King of Arms Act 1592, c. 29; J.J. Morrow, *Scots Heraldry and the Scottish Legal System – a partnership of more than 400 years*, „Genealogica & Heraldica XXXV: Reformation, Revolution, Restoration” 2022, s. 372-376.

⁴² Lyon King of Arms Act 1669, c. 95. Metodą ogłaszania dokumentów sądowych było trzykrotne

Punktem przełomowym dla rozwoju nowożytnej i współczesnej heraldyki szkockiej było utworzenia w 1672 r. oficjalnego rejestru herbów zwanego *Public Register of All Arms and Bearings in Scotland*, którego prowadzenie powierzono Lordowi Lyon'owi⁴³. Do dziś jedyną legalną formą używania herbów w Szkocji jest ich wpisanie do rejestru, który obecnie składa się z ponad stu oprawnych tomów. W ostatnich latach zostały one częściowo zdigitalizowane i udostępnione na stronie internetowej *ScotlandsPeople*, obejmując lata 1672–1923⁴⁴. Zawartość tomów w formie opisowej uporządkowana według podstawowych elementów herbu, w tym figur heraldycznych, była też wydawana drukiem⁴⁵. Warto wspomnieć, że po zawarciu unii z Anglią w 1707 r. heraldyka szkocka utrzymała swoją odrębność. Urząd Lorda Lyon'a funkcjonował niezależnie od *College of Arms*.

Ustawa z 1867 r. zreorganizowała działanie *Court of the Lord Lyon*, przede wszystkim ustaliła prawa i obowiązki oraz wynagrodzenie urzędników heroldii⁴⁶. Zezwoliła też na powołanie herolda zwanego *Herald Painter*, który odpowiada za nadzorowanie standardów pracy zespołu niezależnych artystów i kaligrafów. Innym urzędnikiem wymienionym w ustawie jest Prokurator Fiskalny (*Procurator Fiscal*), który bada skargi, wnosi oskarżenia oraz wszczyna postępowanie w zakresie nielegalnego używania herbów. Do 2001 r. aktu jego powołania dokonywał Lord Lyon, obecnie czyni to Ministerium Szkockie⁴⁷.

Jak już wspomniano, na czele *Court of the Lord Lyon* stoi główny herold Szkocji zwany *Lord Lyon King of Arms*, w szerokim zakresie odpowiedzialny za sprawy heraldyki, ale też nadzorowanie organizacji ceremonii państwowych⁴⁸. Do jego obowiązków należy nadawanie nowych herbów, potwierdzanie rodowodów i roszczeń do istniejących herbów oraz wykonywanie jurysdykcji jako jedyny sędzia *Court of the Lord Lyon* w sprawach heraldycznych. Od 1867 r. pomagają mu trzej heroldowie zwyczajni (*Heralds of Arms in Ordinary*), trzej persewanci zwyczajni (*Pursuivants of Arms in Ordinary*) oraz zmieniająca się liczba urzędników nadzwyczajnych⁴⁹. Wszyscy oni podlegają kontroli Lorda Lyon'a, ale nie uczestniczą bezpośrednio w pracach *Court of the Lord Lyon*. Wypełniają różne obowiązki ceremonialne podczas uroczystości państwowych i królewskich, mogą też działać jako profesjonalni konsultanci w dziedzinie heraldyki

trąbienie w róg i publiczne oznajmianie faktu, że jakaś osoba została wyjęta spod prawa.

⁴³ Lyon King of Arms Act 1672, c. 47.

⁴⁴ *ScotlandsPeople, Coats of arms*, <https://www.scotlandspeople.gov.uk/search-records/legal-records/coa> [dostęp: 11.04.2025].

⁴⁵ J.B. Paul, *An Ordinary of Arms Contained in the Public Register of all Arms and Bearings in Scotland*, Edinburgh 1893 (wyd. 2. zaktualizowane – 1903 r.); D. Reid, V. Wilson, *An Ordinary of Arms Contained in the Public Register of all Arms and Bearings in Scotland*, vol. 2, 1902–1973, Edinburgh 1977; B. Durie, *An Ordinary of Arms*, vol. III, 1971–2017, foreword by The Rt. Hon. The Lord Lyon, The Revd. Dr. Joseph J. Morrow, Lulu Press 2022. Zob. też: idem, *Companion to An Ordinary of Arms. Vol III – Crests, Mottos, Supporters, Flags, Badges Contained in the Public Register of All Arms and Bearings in Scotland 1971–2017*, Lulu Press 2024.

⁴⁶ Lyon King of Arms Act 1867 c. 17 (30 & 31 Vict.).

⁴⁷ Convention Rights (Compliance) (Scotland) Act 2001, asp 7, section 11.

⁴⁸ G.H. Johnston, *Scottish Heraldry Made Easy*, wyd. 2, Edinburgh-London 1912, s. 2, 5.

⁴⁹ J.B. Paul, *Heraldry in Relation...*, s. 80–109; A.H. Seton, *The Court of the Lord Lyon and Coronations*, „Transactions of the Glasgow Archaeological Society. New Series” 1938, vol. 9, nr 2, s. 135–142.

i genealogii. Wśród urzędników *Court of the Lord Lyon* drugi rangą po Lordzie Lyon'ie jest *Lyon Clerk and Keeper of the Records*, odpowiedzialny m.in. za prowadzenie rejestru herbów szkockich, przyjmowanie wniosków o nadanie nowego lub immatrykulację istniejącego herbu oraz sprawdzanie poprawności opisowej i graficznej oficjalnych dokumentów nadania herbu wydanych przez Lorda Lyon'a⁵⁰.

Widzimy zatem, że główną rolę w systemie heraldycznym Szkocji pełni Lord Lyon, który posiada moc prawną nadawania i zatwierdzania herbów, ale też prerogatywy do orzekania w sprawach heraldyki. Powierzone mu kompetencje są większe niż „królów herbowych”, którzy stoją na czele *College of Arms*. Różnice zachodzą też w sferze władzy sądowniczej. Podczas gdy *Court of Chivalry* jest sądem cywilnym dla Anglii i Walii, ostatni raz obradującym w 1954 r., to *Court of the Lord Lyon* ma status stałego sądu orzekającego w sprawach cywilnych i karnych (np. za nielegalne używanie herbów) z własnym sędzią i prokuratorem fiskalnym⁵¹. W Szkocji nadużycia związane z herbami są przestępstwem, ściganym sędownie przez urząd Lorda Lyon'a. Z kolei w innych częściach Wielkiej Brytanii nieprzestrzeganie zasad heraldyki nie niesie ze sobą tak dużych konsekwencji prawnych.

Rozwój heraldyki w Walii przebiegał w sposób podobny jak w Anglii. Najstarsze zachowane herby walijskie pochodzą z połowy XIII w., ale ich szersze upowszechnienie miało miejsce w XIV i XV w.⁵² Przed podbojem Walii przez Anglię w czasach króla Edwarda I (1272–1307), rządziło nią wiele królów, książąt i wodzów plemiennych. Z czasem największe znaczenie zyskało Królestwo Gwynedd, które opanowało całą Walię. Co ciekawe, herby noszone obecnie przez Książęta Walii nawiązują do historycznych herbów tej właśnie dynastii⁵³. Po połączeniu Anglii i Walii heraldyka walijska została w pewnym stopniu podporządkowana angielskiej tradycji heraldycznej. W Walii większą rolę odgrywały jednak herby przypisywane odległym przodkom, które nosili ich potomkowie/descendenci⁵⁴. Jeżeli jakaś rodzina posługiwała się herbem, przyjmowano, że został on oddziedziczony po przodku plemiennym, któremu retrospektywnie/wstecznie przypisywano herb. Jednym z charakterystycznych symboli heraldycznych Walii jest czerwony smok, który został uznany za oficjalne godło kraju w 1800 r.⁵⁵ W 2008 r. przyjęto jednak nowy herb Walii, który pomija czerwonego smoka, przywracając tradycyjny herb Królestwa Gwynedd (z czterema kroczącymi lwami). Czerwony smok pozostał jednak na fladze kraju i logo rządu walijskiego⁵⁶.

⁵⁰ J.H. Stevenson, op. cit., s. 38-53; T. Innes of Learney, op. cit., s. 4-8.

⁵¹ P. Mikuli, *Sądownictwo w Zjednoczonym Królestwie. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Kraków 2019, s. 78, 83-84.

⁵² M.F. Jones, *Wales, Armory in*, [w:] *A Dictionary of Heraldry*, red. S. Friar, New York 1987, s. 367-368. Zob. też: M.P. Siddons, *The Development of Welsh Heraldry*, vol. 1-4, Aberystwyth 1991-2006.

⁵³ Ch. Boutell, op. cit., s. 252, 270; Wikipedia, *Welsh heraldry*, https://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_heraldry [dostęp: 22.04.2025].

⁵⁴ R.J.C.K. Lewis, *Welsh Family Coats of Arms*, Maryland 1995; M.F. Jones, *The Development of Welsh Heraldry*, „Coat of Arms” 1958, nr 33, <https://www.theheraldrysociety.com/articles/the-development-of-welsh-heraldry/> [dostęp: 17.04.2025].

⁵⁵ C. Lofmark, *A History of the Red Dragon*, Llanrwst 1995.

⁵⁶ Welsh Government services and information, <https://www.gov.wales/> [dostęp: 23.04.2025].

Warto wspomnieć też o heraldyce Irlandii Północnej, za którą obecnie odpowiada jeden z prowincjonalnych „królów herbowych” *College of Arms*. Wcześniej sprawy heraldyczne całej wyspy Irlandii znajdowały się w gestii Wielkiego Herolda Ulsteru (*Ulster King of Arms*), którego urząd powstał w czasach króla Edwarda VI (1547–1553). Jego jurysdykcja rozciągała się na całe Królestwo Irlandii, również po połączeniu z Królestwem Wielkiej Brytanii w 1801 r. W 1943 r. w miejsce *Ulster King of Arms* został ustanowiony urząd *Chief Herald of Ireland*, do dziś odpowiedzialny za nadawanie i potwierdzanie herbów w Irlandii, który stał się częścią *Genealogical Office*⁵⁷. Obowiązki heraldyczne w odniesieniu do Irlandii Północnej w tym samym roku przejął wspomniany *Norroy and Ulster King of Arms* działający w ramach *College of Arms*⁵⁸.

Heraldyka Irlandii Północnej stanowi połączenie tradycji irlandzkich, angielskich i szkockich, które odzwierciedlają złożoną historię i tożsamość tego regionu. Herb rządu Irlandii Północnej, nadany przez króla Jerzego V (1910–1936) w 1924 r., przedstawiał czerwony krzyż św. Jerzego w białym polu z sześcioramienną gwiazdą (oznaczającą liczbę hrabstw) oraz czerwoną ręką jako symbolem prowincji Ulster, a nad nimi brytyjską koroną królewską. Po rozwiązaniu rządu Irlandii Północnej w 1974 r. herb nie jest już oficjalnie używany, choć pojawia się w kontekstach historycznych. Obecna władza wykonawcza (*Northern Ireland Executive*) ustanowiona na mocy ustawy z 1998 r. używa logo przedstawiające Groblę Olbrzyma (*Giant's Causeway*)⁵⁹. Z kolei Zgromadzenie Irlandii Północnej (*Northern Ireland Assembly*) przyjęło oficjalne logo/symbol, który zawiera sześć niebieskich kwiatów lnu⁶⁰.

Ogólne porównanie heraldyki brytyjskiej i europejskiej

Jakie cechy heraldyki brytyjskiej odróżniają ją od kontynentalnej części Europy? Pierwszą z nich jest istnienie odrębnych, wyspecjalizowanych organów w sprawach heraldyki (wspomniane *College of Arms* oraz *Court of the Lord Lyon*), które posiadają wyłączne prawo do nadawania i rejestrowania herbów oraz są jednymi z najstarszych nieprzerwanie działających urzędów brytyjskich. Podobne organy istnieją w wielu innych krajach europejskich, jednak kolegia brytyjskie mają wśród nich szczególną pozycję biorąc pod uwagę zakres kompetencji i specjalizacji⁶¹. System heraldyczny

⁵⁷ N. Cox, *The Office of the Chief Herald of Ireland and Continuity of Legal Authority*, „Dublin University Law Journal” 2007, vol. 29, s. 84–110; Office of the Chief Herald of Ireland, <https://www.nli.ie/office-chief-herald> [dostęp: 22.04.2025].

⁵⁸ M.C. Mor, *Ireland Kings of Arms*, [w:] *A Dictionary...*, s. 199–201; J. Campbell-Kease, *Norroy and Ulster King of Arms*, [w:] *ibidem*, s. 256.

⁵⁹ Grobla Olbrzyma to formacja skalna na wybrzeżu Irlandii Północnej składająca się z bazaltowych kolumn. Zob. Northern Ireland Executive, <https://www.northernireland.gov.uk/> [dostęp: 23.04.2025].

⁶⁰ Symbol lnu ma przypominać o znaczeniu rośliny w historii rolnictwa i przemysłu Irlandii Północnej. Jednocześnie symbol w założeniu ma mieć neutralny charakter i wizerunek dla podzielonego pod względem politycznym, narodowym i religijnym kraju. Zob. Northern Ireland Assembly, <https://www.niassembly.gov.uk/> [dostęp: 23.04.2025]; D. Bryan, G. McIntosh, *Symbols: Sites of Creation and Contest in Northern Ireland*, „The SAIS Review of International Affairs” 2005, vol. 25, nr 2, s. 127–137.

⁶¹ M.M. Wiszowaty, *Na straży heraldycznej poprawności. Organy władzy i organy doradczo-opiniotwórcze właściwe w sprawach heraldyki samorządowej w Polsce na tle innych krajów europejskich*, [w:] *Prawo naszych sąsiadków*, t. 1, *Konstytucyjne podstawy budowania i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce i na Ukrainie – dobre praktyki*, red. W. Skrzydło, W. Szapował, K. Eckhardt, P. Steciuk, Rzeszów-Przemysł 2013, s.

w większości innych państw jest bardziej zróżnicowany i z reguły nie jest oparty na jednej instytucji. Uprawnienia dotyczące nadawania i zatwierdzania herbów posiadają różne organy władzy lokalnej (samorządowej) i centralnej. W niektórych krajach istotną rolę w tym zakresie pełnią komisje heraldyczne jako organy doradcze i konsultacyjne złożone z ekspertów w dziedzinie heraldyki.

W Wielkiej Brytanii herby nadawane są osobom fizycznym oraz podmiotom posiadającym zdolność prawną (*corporate bodies*). W przypadku samorządu lokalnego herb przyznawany jest radom poszczególnych hrabstw, dystryktów, miast i gmin miejskich jako podmiotom prawnym, które zarządzają określonym obszarem administracyjnym. Innymi słowy, w przypadku miast herb otrzymuje rada miejska (*city council*), która nim zarządza i reprezentuje, a nie samo miasto. Oznacza to, że herby mogą być używane jedynie przez radę miejską⁶². Podobnie jest w przypadku herbów nadawanych radom innych jednostek terytorialnych.

Heraldyka brytyjska w porównaniu do heraldyki kontynentalnej w większym stopniu korzysta z trzymaczy heraldycznych (*supporters*), czyli postaci lub przedmiotów zwykle umieszczanych po obu stronach tarczy jako podpory, aby sprawić wrażenie, że ją chronią i podtrzymują⁶³. Figury w nich stosowane zazwyczaj oparte są na prawdziwych lub wyimaginowanych wizerunkach ludzi, zwierząt, ptaków lub innych stworzeń, a niekiedy roślin. Początkowo trzymacze postrzegane były jako element dekoracyjny i artystyczny herbów. Z czasem jako insygnia herbowe wysokiej rangi zaczęły być przyznawane dla uprzywilejowanych grup społecznych, np. arystokracji⁶⁴.

Na specyfikę heraldyki brytyjskiej wpływa ustrój polityczny Wielkiej Brytanii. Na czele państwa stoi monarcha, do którego tradycyjnie należał przywilej nadawania herbów przekazany w XV w. urzędnikom Kolegium Heraldycznego. Chociaż monarchia brytyjska ma bardzo ograniczony wpływ na procesy sprawowania władzy, to jest jednym z najważniejszych symboli Wielkiej Brytanii⁶⁵. Ustrój państwa pozwala eksponować przywiązanie do tradycji i ciągłości, mimo że pozostaje swoistym reliktem feudalizmu. Monarchia stwarza przestrzeń dla rozwoju heraldyki zarówno w obrębie rodziny królewskiej, rodów szlacheckich i przedstawicieli władzy oraz innych sfer społecznych. W takim ustroju herb pełni funkcję narzędzia podkreślającego pozycję społeczną.

Należy też wspomnieć, że w tradycji heraldycznej Wielkiej Brytanii herby są związane z konkretną osobą (jednostką), co stanowi jedną z istotnych różnic w po-

328-329.

⁶² W 2008 r. Lord Lyon odrzucił wniosek o nadanie herbu dla miasta Inverness. Decyzja ta wynikała z faktu, że nie istniała jednostka prawna (jak rada miasta), której można by przyznać prawo do posiadania herbu. Inverness zostało uznane za miasto w 2000 r., ale nadanie statusu miasta nie wiązało się z powołaniem nowej jednostki z osobowością prawną.

⁶³ J. Woodward, *A Treatise on Heraldry. British and Foreign, with English and French Glossaries*, Edinburgh-London 1892, s. 627-648.

⁶⁴ E.H. Renton, op. cit., s. 36-37; Ch. Boutell, op. cit., s. 238-239; T. Woodcock, J.M. Robinson, op. cit., s. 15.

⁶⁵ K. Olchowski, *Operacja London Bridge*, Komentarze Eksperckie UMCS, 10.09.2022, <https://www.umcs.pl/pl/komentarze-eksperckie,22097,operacja-london-bridge,120863.htm> [dostęp: 10.02.2025].

równaniu z heraldyką kontynentalną, gdzie herb przysługiwał na ogół jednej rodzinie, albo wszystkim rodzinom przypisanym do herbu (tzw. ród herbowy) jak na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. W Anglii przyjęto zasadę (dobrowolną, nie zawsze przestrzeganą), że członkowie rodziny wprowadzają do herbu określone zmiany, aby odróżnić poszczególne osoby. Kolejni synowie poprzez dodanie do herbu tzw. *marks of cadency* prezentują swoją kolejność w dziedziczeniu tytułu głowy rodziny. Różnice w herbach na ogół powstają przez dodanie do herbu małych znaków, zazwyczaj na środku tarczy, odróżniających je od herbu oryginalnego (tzw. *brisures*). Taki system identyfikuje rodzinne pokrewieństwo danej osoby z posiadaczem herbu. W Szkocji każdy herb z osobistą odmianą musi zostać zarejestrowany i zatwierdzony przez urząd Lorda Lyon'a. Dwie osoby nie mogą posiadać identycznych herbów w tym samym czasie. W tym aspekcie szkockie regulacje heraldyczne są bardziej rygorystyczne niż w Anglii. Głównym znakiem kadencji w Szkocji jest bordiura w postaci prostego lub ozdobnego pasa o określonej barwie wzdłuż krawędzi tarczy⁶⁶.

Rozwój heraldyki miejskiej w Wielkiej Brytanii

Początków heraldyki miejskiej w Wielkiej Brytanii należy doszukiwać się w symbolach umieszczanych na pieczęciach używanych przez ośrodki miejskie⁶⁷. W angielskich *boroughs*⁶⁸ tego rodzaju pieczęci używano już w XII w., a ich szersze upowszechnienie miało miejsce w XIV i XV stuleciu⁶⁹. Z czasem tarcze herbowe i godła umieszczane na pieczęciach w wyniku ewolucji i długiego procesu heraldyzacji stawały się w pełni ukształtowanymi herbami. Najwcześniejsze oficjalne nadanie herbu miejskiego w Anglii otrzymały władze Gloucester w 1538 r., a następnie w 1552 r. Morpeth, jednakże geneza ich herbów oraz wielu innych miast sięga wcześniejszych stuleci⁷⁰. Do 1700 r. dziewięćdziesiąt angielskich miast i miasteczek miało już zatwierdzone herby⁷¹. Bardziej aktywny okres rozwoju herbów miejskich został zapoczątkowany w XIX w. w epoce wiktoriańskiej (1837–1901). Decydowało o tym wiele czynników m.in. rozwój miast w dobie rewolucji przemysłowej, który wywarł duży wpływ na kwestie urbanizacji, gospodarki i struktury społecznej.

⁶⁶ J.B. Paul, *Heraldry in Relation...*, s. 71-74.

⁶⁷ W średniowieczu ranga i znaczenie miast, w tym zakres przyznanej samorządności, stale wzrastały dzięki zwiększającej się populacji mieszkańców oraz wzmożonej działalności handlowej. Zob. H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław 1971, s. 66-68, 94-96, 124-127; B. Dicks, *The Scottish Medieval Town. A Search for Origins*, [w:] *Scottish Urban History*, red. G. Gordon, B. Dicks, Aberdeen 1983, s. 23-51.

⁶⁸ W średniowieczu *boroughs* były osadami, którym mocą przywileju królewskiego przyznano uprawnienia samorządowe. Współcześnie *borough* to obszar administracyjny na ogół miasta lub miasteczka posiadającego własne władze samorządowe. W niektórych większych miastach, np. Londynie, *borough* oznacza dzielnicę lub część miasta z przyznanymi uprawnieniami administracyjnymi.

⁶⁹ C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 3; R. Marks, *British Heraldry From Its Origins to c. 1800*, London 1978, s. 58-60.

⁷⁰ A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 322-323, 526-527; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 301-302; G. Briggs, op. cit., s. 178-181, 272-273; R. Innes-Smith, *An Outline of Heraldry in England and Scotland*, Derby 1991, s. 22.

⁷¹ C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 3.

Na przemiany heraldyki miejskiej oddziaływały też reformy administracyjne samorządu lokalnego zapoczątkowane w XIX, a kontynuowane w drugiej połowie XX w. W 1835 r. w Anglii i Walii przyjęta została ustawa, która wprowadziła system rad miejskich wybieranych w wyborach powszechnych⁷². W 1888 r. podobne uregulowania przyjęto na poziomie hrabstw, które stały się głównymi jednostkami samorządu lokalnego⁷³. Rady hrabstw przejęły funkcje administracyjne wcześniej wykonywane przez sędziów pokoju sesji kwartalnych (*magistrates at the quarter sessions*)⁷⁴. Do czasu ustanowienia pierwszych rad hrabstw w Anglii nie było oficjalnych nadań herbowych dla tych jednostek, choć herby były związane z hrabstwami od XVII w.⁷⁵ W 1894 r. hrabstwa podzielono na dystrykty miejskie (*urban districts*) i wiejskie (*rural districts*)⁷⁶. Dla każdego z nich utworzono wybieralną radę, a wszelkie uprawnienia zostały rozdzielone między administrację hrabstw i dystryktów⁷⁷. Na mocy ustawy z 1888 r. większe miasta otrzymały status *county boroughs*, dzięki czemu stały się niezależne administracyjnie od rad hrabstw, na terenie których się znajdowały, posiadając własne rady.

W 1953 r. ponad pięćset władz lokalnych w Anglii i Walii miało nadane herby, a ponad dwieście kolejnych używało nieautoryzowanych, lokalnie przyjętych herbów, które nie zostały zatwierdzone przez „królów herbowych”⁷⁸. W latach 1933–1953 herby nadano ponad 240 władzom lokalnym. Znaczną część tych nadań stanowiły potwierdzenia istniejących już herbów, które zostały wzbogacone o dodatki w postaci klejnotów i trzymaczy heraldycznych.

Samorząd lokalny w Anglii i Walii został całkowicie zreorganizowany w 1974 r.⁷⁹ W Anglii w miejsce rad hrabstw ustanowiono system rad hrabstw metropolitalnych i niemetropolitalnych, podzielonych na dystrykty i parafie. Podobnej reformie uległ samorząd w Walii, gdzie wprowadzono hrabstwa i dystrykty niemetropolitarne⁸⁰. Kwestia nadania herbów dla nowych jednostek terytorialnych wyglądała różnie. W niektórych przypadkach ubiegano się o przeniesienie herbów poprzednich rad

⁷² Municipal Corporations Act 1835, c. 76 (5 & 6 Will. 4); E. Sadowska, *Brytyjski samorząd lokalny po 1945 roku*, Kraków 2014, s. 42-43.

⁷³ Local Government Act 1888, c. 41.

⁷⁴ A. Pawłowska, *Wielka Brytania*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Polilogica” 2010, t. 4, s. 220-222.

⁷⁵ Pierwszy herb w 1889 r. został przyznany radzie hrabstwa West Sussex w południowo-wschodniej Anglii. Kolejne nadania miały miejsce w późniejszych latach, a ich liczba wyraźnie wzrosła po uchwaleniu w 1929 r. następnej ustawy o samorządzie lokalnym, zwiększającej zakres uprawnień przyznanych radom. Zob. Local Government Act 1929, c. 17.

⁷⁶ Local Government Act 1894, c. 73 (56 & 57 Vict.).

⁷⁷ K. Radzik-Maruszak, *Samorząd terytorialny w Wielkiej Brytanii w latach 1979–2010. Od nowego zarządzania publicznego do lokalnego współzarządzania*, Lublin 2012, s. 77-78.

⁷⁸ W grupie 505 władz lokalnych opisanych w książce C.W. Scott-Giles’a z 1953 r. znalazły się: rady hrabstw (*county councils*), gminy miejskie (*municipal corporations*), dystrykty miejskie i wiejskie (*urban/rural districts*) oraz korporacje rozwojowe (*development corporations*). Dla porównania pierwsze wydanie książki C.W. Scott-Giles’a z 1933 r. zawierało 580 herbów władz lokalnych, z których 320 zostało „przyjętych lokalnie”. Zob. C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. VIII-IX.

⁷⁹ Local Government Act 1972, c. 70.

⁸⁰ K. Radzik-Maruszak, op. cit., s. 79-81.

hrabstw, niekiedy nadawano herb podobny do poprzedniego bądź projektowano nowy. W latach dziewięćdziesiątych XX w. w Anglii zaczęto ustanawiać jednolite jednostki administracyjne łączące w sobie kompetencje hrabstwa i dystryktu, tzw. *unitary authority*. Status taki na ogół otrzymują duże miasta i dystrykty. W związku z tym ma miejsce proces ustanawiania lub przenoszenia herbów dla nowotworzonych jednostek władz unitarnych⁸¹.

Należy wspomnieć, że Walia w 1996 r. została podzielona na dwadzieścia dwa obszary administracyjne zwane *principal areas*⁸². Spośród nich pierwsze jedenaście nazywane jest hrabstwami (*counties*)⁸³, a drugie hrabstwami gminnymi (*county boroughs*)⁸⁴. Niektóre jednostki odziedziczyły herby po radach hrabstw i gmin miejskich, inne otrzymały zupełnie nowe nadania.

II. 1. Herb Cambridge oficjalnie nadany w 1575 r.

Źródło: Qpwoeizmxn, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_Arms_of_the_City_of_Cambridge.svg [dostęp: 26.04.2025].

⁸¹ Zob. Civic Heraldry of England, Wales and Northern Ireland, <http://www.civicheraldry.co.uk/> [dostęp: 28.02.2025]; Wikipedia, *Armorial of county councils of England*, https://en.wikipedia.org/wiki/Armorial_of_county_councils_of_England [dostęp: 25.04.2025].

⁸² Local Government Wales Act 1994, c. 19.

⁸³ W tej grupie znajdują się m.in. miasta Cardiff i Swansea.

⁸⁴ Zob. Civic Heraldry of England, Wales and Northern Ireland, <http://www.civicheraldry.co.uk/> [dostęp: 28.02.2025]; Wikipedia, *Armorial of local councils in Wales*, https://en.wikipedia.org/wiki/Armorial_of_local_councils_in_Wales [dostęp: 25.04.2025].

Rozwój heraldyki miejskiej w Szkocji jest ściśle związany z historią *burgh* – dawnej jednostki samorządu lokalnego, najczęściej oznaczającej miasto lub miasteczko, która cieszyła się określonymi przywilejami, miała odrębny status prawny i administracyjny⁸⁵. Pierwsze *burghs* powstały w XII w. w czasach króla Dawida I (1124–1153). Szacuje się, że do 1400 r. było w Szkocji ponad siedemdziesiąt takich ośrodków⁸⁶. Istniało kilka typów szkockich *burghs*. Jednym z nich były *royal burghs* ustanowione na mocy przywileju królewskiego (*royal charter*). W XIX w. parlament Zjednoczonego Królestwa przyjął szereg aktów prawnych reformujących organizację i funkcjonowanie szkockiego samorządu lokalnego, w tym władz miejskich⁸⁷. Na mocy ustaw z 1833 r. zaczęto ustanawiać *burghs* parlamentarne i policyjne, którym przyznano szersze uprawnienia w zakresie m.in. porządku publicznego, brukarstwa, kanalizacji i innych usług komunalnych oraz systemu wyborczego⁸⁸. Należy zauważyć, że wszystkie *burghs* zostały zniesione w ramach reformy samorządu lokalnego w 1975 r., a ich funkcje przejęły nowe jednostki administracyjne. Do tego czasu władzom *burghs* nadawano herby. Już w 1694 r. oficjalnie zarejestrowane herby miało szesnaście *burghs*⁸⁹. W XVIII w. herby otrzymały dwa miasta: Edynburgh i Musselburgh. W latach 1849–1900 ustanowiono trzynaście nowych herbów *burghs*, a w pierwszej połowie XX w. sto kolejnych⁹⁰. W 1972 r. herby posiadało łącznie 177 *burghs* królewskich, parlamentarnych i policyjnych na 201 wówczas istniejących⁹¹.

Herby nadawano też władzom szkockich hrabstw. Pierwsze takie nadania miały miejsce pod koniec XVIII w., wówczas Szkocja była podzielona na trzydzieści cztery hrabstwa. Jako pierwsze herb w 1798 r. otrzymało hrabstwo Roxburgh, a następnie w 1800 r. hrabstwo Perth. Kolejnych sześć nadań miało miejsce pod koniec XIX w. W latach 1886 i 1889 herby otrzymały Lanark i Renfrew⁹², z kolei w 1890 r. herby przyznano czterem radowym hrabstwom: Ayr, Aberdeen, Stirling i Berwick. Następnie do 1971 r. herby otrzymało kolejnych dwadzieścia siedem rad hrabstw⁹³. W latach dziewięćdziesiątych XIX w. cztery największe miasta szkockie (Aberdeen, Dundee, Edynburg, Glasgow) zostały ustanowione miastami

⁸⁵ G.S. Pryde, *The Burghs of Scotland: a Critical List*, London-Glasgow-New York 1965; M. Taylor, *Scottish Civic Heraldry*, <https://www.heraldry-scotland.co.uk/civic.html> [dostęp: 25.04.2025].

⁸⁶ K. Jaworska-Biskup, *Polityka ustrojowa Edwarda I w Szkocji w latach wojen o niepodległość (1296–1328)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 2, s. 97–98; Scotland’s People, *Counties, cities and burghs*, <https://www.scotlandspeople.gov.uk/help-and-support/guides/counties-cities-and-burghs> [dostęp: 24.04.2025].

⁸⁷ E. Sadowska, op. cit., s. 44.

⁸⁸ Burgh Police (Scotland) Act 1833, c. 46 (3 & 4 Will. 4); Parliamentary Burghs (Scotland) Act 1833, c. 77 (3 & 4 Will. 4).

⁸⁹ R.M. Urquhart, *Scottish Burgh...*, s. 8, 251.

⁹⁰ Ibidem, s. 12–13, 22, 251–252. Zob. też: J. Marquess of Bute, J.R.N. MacPhail, H.W. Lonsdale, *The Arms of the Royal and Parliamentary Burghs of Scotland*, Edinburgh 1897; J. Marquess of Bute, J.H. Stevenson, H.W. Lonsdale, *The Arms of The Baronial and Police Burghs of Scotland*, Edinburgh 1903.

⁹¹ R.M. Urquhart, *Scottish Burgh...*, s. 22.

⁹² Były to nadania dla *Commissioner of Supply*, lokalnego organu administracyjnego w Szkocji, który został ustanowiony w 1667 r. Zob. D. Moody, *Scottish Local History: An Introductory Guide*, London 1986, s. 60.

⁹³ R.M. Urquhart, *Scottish Burgh...*, s. 253.

na prawach hrabstwa (*counties of cities*), otrzymując szersze uprawnienia samorządowe⁹⁴.

Zasadnicze zmiany w obszarze szkockiej heraldyki miejskiej zapoczątkowało ustawodawstwo reformujące struktury samorządu lokalnego. Na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat dwukrotnie zmieniała się administracja samorządowa w Szkocji, wywołując potrzebę nadania herbów nowym jednostkom władz lokalnych. Ustawa z 1973 r., która weszła w życie w 1975 r., wprowadziła nowy podział terytorialny Szkocji na dziewięć regionów i pięćdziesiąt trzy dystrykty (samorząd dwuszczeblowy) oraz trzy jednostki unitarne na wyspach⁹⁵. Zniesione zostały tym samym *burghs* i hrabstwa. Kolejna ustawa z 1994 r. system regionów i dystryktów zastąpiła podziałem na obszary administracyjne zwane *council areas* w liczbie trzydziestu dwóch⁹⁶. Współczesna heraldyka miejska w Szkocji obejmuje herby ustanowione dla *council areas* (w tym rad miast) oraz rad społeczności lokalnych (*community councils*)⁹⁷.

Symbolika brytyjskich herbów miejskich w XIX w.

Symbolika herbów miejskich w Wielkiej Brytanii stanowi niezwykle bogatą problematykę badawczą. Z uwagi na ograniczone ramy tekstu nie sposób omówić w tym miejscu wszystkich (czy choćby większości) aspektów z nią związanych. Za cel przyjęto zatem przedstawienie głównych motywów, wzorców i grup tematycznych występujących w treści brytyjskich herbów miejskich w XIX w. Do najczęstszych w brytyjskiej heraldyce miejskiej należą motywy architektoniczne, religijne, rodzinne (własnościowe), przemysłowe oraz przyrodnicze. Znakom występującym w herbach przypisywano określone znaczenie symboliczne, mające wywoływać pewne skojarzenia i tworzyć ustalony komunikat⁹⁸. Elementami przekazu treści symbolicznych herbów w równym stopniu pozostają godła i barwy oraz klejnoty, hełmy i trzymacze heraldyczne.

Powszechnie stosowanym elementem herbów miejskich są przedstawienia budowli w postaci zamków, murów obronnych, bram, wież i mostów. Mają one podkreślać status miejscowości, symbolizować jej miejskość, przynależność oraz poczucie bezpieczeństwa. Tego rodzaju wyobrażenia są często spotykane w heraldyce miejskiej Wielkiej Brytanii, gdyż historia wielu miast jest ściśle związana z królewskimi czy baronialnymi twierdzami, przy których powstały i zawdzięczały swój rozwój (np. Newcastle⁹⁹

⁹⁴ Rady miast Aberdeen oraz Dundee do dzisiaj używają herbów, których początki sięgają XV w.

⁹⁵ Local Government (Scotland) Act 1973, c. 65.

⁹⁶ Local Government etc. (Scotland) Act 1994, c. 39.

⁹⁷ R.M. Urquhart, *Scottish Civic Heraldry* 2..., s. 16-149.

⁹⁸ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999, s. 51-53.

⁹⁹ Herb Newcastle został oficjalnie nadany w 1575 r. i przedstawia trzy srebrne zamki na czerwonej tarczy. Motyw zamku powtarza się w klejnocie, z którego wylania się złoty połewek chwytający złotą laskę z proporcem św. Jerzego. Jako trzymacze występują dwa hippokampy (pół konie, pół ryby), symbolizujące portowy charakter miasta. Dewiza w j. łacińskim „Fortiter defendit triumphans” (pol. tryumfujący dzięki odważnej obronie) została przyjęta w XVII w. podczas wojny domowej w Anglii. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 547-548; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 299; G. Briggs, op. cit., s. 278-280; *Heraldry of the World, Newcastle-upon-Tyne*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Newcastle-upon-Tyne> [dostęp: 29.04.2025].

i Aberdeen¹⁰⁰). Niektóre nowopowstałe miasta włączały do swoich herbów zamki podążając za tradycją dawnych osad¹⁰¹. Często spotykanym typem budowli są dwie wieże po obu stronach bramy (np. Bridport¹⁰²) oraz mosty nad rzeką (np. Cambridge – zob. il. 1)¹⁰³. Nazwa wielu miast i miasteczek w Wielkiej Brytanii pochodzi od rzek, w pobliżu których zostały założone.

Należy zauważyć, że motywy architektoniczne w brytyjskiej heraldyce miejskiej były nadal popularne w XIX w., chociaż zamki pojawiają się w zaledwie kilku nowych herbach z tego okresu. W herbach zatwierdzanych przez *College of Arms* umieszczano m.in. symbole wież (np. Huddersfield¹⁰⁴) oraz zabudowań kościelnych (np. Eccles¹⁰⁵). Często poszczególne elementy herbów miały symbolizować patronów i właścicieli miasta, przede wszystkim rodziny i rody, które odegrały znaczącą rolę na kartach historii lokalnej. Przenoszono zatem elementy ich herbów na nowożytny herby miejskie.

Motywy religijne obok architektonicznych należą do najstarszych w heraldyce miejskiej. Już w średniowieczu występowały w wizerunkach napieczętnych, zwłaszcza tych ośrodków miejskich, które były blisko związane z instytucją koś-

¹⁰⁰ Herb Aberdeen został oficjalnie nadany w 1674 r. i przedstawia trzy wieże jako symbol ufortyfikowanych wzgórz, wokół których powstało miasto. Jako trzymacze występują dwa lamparty. Dewiza w j. francuskim „Bon accord” (pol. dobra umowa) pochodzi z XIV w. i według legendy nawiązuje do oblężenia miasta w 1308 r., kiedy Robert Bruce pokonał angielski garnizon. Zob. J. Marquess of Bute, J.R.N. Machphail, H.W. Lonsdale, op. cit., s. 1-7; A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 2-3; R.M. Urquhart, *Scottish Civic Heraldry 2...*, s. 31; Heraldry of the World, *Aberdeen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Aberdeen> [dostęp: 29.04.2025].

¹⁰¹ C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 26.

¹⁰² Herb Bridport został oficjalnie nadany w 1623 r., ale wcześniejsza wersja pochodzi z 1565 r. Herb przedstawia srebrną bramę nad portem. Miasto było znane z produkcji lin, dlatego w herbie znalazły się trzy tryby/haki przedziałnicze. Nad bramą umieszczono złotego ukoronowanego lwa oraz stylizowany kwiat lilii (*fleur-de-lis*), pochodzące z królewskiego herbu Tudorów. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 110-111; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 113; G. Briggs, op. cit., s. 72-73; Heraldry of the World, *Bridport*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bridport> [dostęp: 29.04.2025].

¹⁰³ Herb Cambridge został oficjalnie nadany w 1575 r. Nazwa miasta pochodzi od mostu nad rzeką Cam, stąd w herbie występuje motyw mostu, statków oraz hippokampów. W klejnocie znajduje się most w kształcie zamku. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 140-141; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 65-66; G. Briggs, op. cit., s. 90-92; Heraldry of the World, *Cambridge*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Cambridge> [dostęp: 29.04.2025].

¹⁰⁴ Herb Huddersfield został oficjalnie nadany w 1868 r. i przedstawia trzy czarne barany w pozycji *passant* (kroczące z uniesioną prawą nogą) i trzy srebrne wieże. W klejnocie znajduje się głowa barana. Dewiza w j. łacińskim: „Juvat impigros Deus” (pol. Bóg pomaga pracowitym). Herb był wzorowany na herbie rodziny Ramsden, która była właścicielem majątku Huddersfield. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 376-377; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 403; G. Briggs, op. cit., s. 206, 209; Heraldry of the World, *Huddersfield*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Huddersfield> [dostęp: 29.04.2025].

¹⁰⁵ Herb Eccles został oficjalnie nadany w 1893 r. W herbie są budynek kościelny (nawiązanie do nazwy miasta) oraz młot parowo-powietrzny (ang. *steam hammer*) i dwie gałązki drzewa bawełnianego (nawiązanie do lokalnych gałęzi przemysłu). W klejnocie znajduje się latarnia morska, statek i fale (nawiązanie do manchesterskiego kanału żeglugowego oraz położenia miasta nad rzeką Irwell). W 1966 r. do herbu dodano trzymacze w postaci czerwonych gryfów. Dewiza w j. łacińskim „Labore omnia florent” oznacza, że wszystko rozwija się dzięki wysiłkowi. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 264-265; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 210-211; G. Briggs, op. cit., s. 148, 150; Heraldry of the World, *Eccles*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Eccles> [dostęp: 29.04.2025].

cielną, np. klasztorem. Jednymi z najpopularniejszych w tej grupie tematycznej są podobizny świętych i przypisane im atrybuty. Spośród świętych w brytyjskich herbach miejskich występują m.in.: św. Andrzej Apostoł, św. Jerzy¹⁰⁶, św. Chad¹⁰⁷, św. Dunstan¹⁰⁸, św. Edmund Męczennik¹⁰⁹, św. Klemens¹¹⁰, św. Kutbert¹¹¹, św. Leonard¹¹² i św. Tomasz Becket¹¹³. Na herbach niekiedy przedstawiany jest pełny lub częściowy wizerunek świętych, ale częściej występują reprezentujące ich symbole związane z życiorysem i dokonaniem, np. krzyże i księgi czy też rzeczy wskazujące na ich męczeńską śmierć. Przykładowo, w klejnocie herbu miasta Holborn z 1906 r. występuje św. Andrzej Apostoł trzymający księgę oraz krzyż zwany *sal-tire*. W godle herbu jest czerwony krzyż św. Jerzego oraz ranna łania symbolizująca legendę św. Idziego. Postacie świętych symbolizują trzy parafie, które weszły w skład okręgu miejskiego Holborn w 1900 r.¹¹⁴

Podobnie w herbie Hove z 1899 r. umieszczono krzyż św. Andrzeja i kajdany atrybut św. Leonarda jako nawiązanie do dwóch pierwotnych kościołów parafialnych¹¹⁵. Z kolei w herbie Southend-on-Sea z 1915 r. występuje ruszt paleniskowy jako symbol śmierci św. Wawrzyńca oraz w podobnym kontekście kotwica w nawiązaniu do żywota św. Klemensa. Dewiza herbu „Per Mare Per Ecclesiam” oraz trzymacze w postaci rybaka i mnicha kluniackiego sugerują jak historycznie przebiegał rozwój miasta (zob. il. 2)¹¹⁶.

¹⁰⁶ Św. Jerzy (?–303) – patron Anglii, święty Kościoła katolickiego, uznany za męczennika przez Kościół prawosławny.

¹⁰⁷ Św. Chad (?–672) – średniowieczny anglosaski duchowny i misjonarz, biskup Nortumbrii i Mercji.

¹⁰⁸ Św. Dunstan (ok. 909–988) – mnich benedyktyński, opat klasztoru w Glastonbury, arcybiskup Canterbury w latach 959–988.

¹⁰⁹ Św. Edmund Męczennik (ok. 840–869/870) – król Królestwa Anglii Wschodniej od 855 r.

¹¹⁰ Św. Klemens (?–ok. 100) – papież, biskup Rzymu w latach ok. 92–100, miał zostać utopiony z kotwicą zawieszoną u szyi.

¹¹¹ Św. Kutbert (ok. 634–687) – mnich, pustelnik, biskup Lindisfarne od 685 r.

¹¹² Św. Leonard z Limoges lub z Noblac (ok. 466 – ok. 559) – frankoński święty, rycerz i pustelnik.

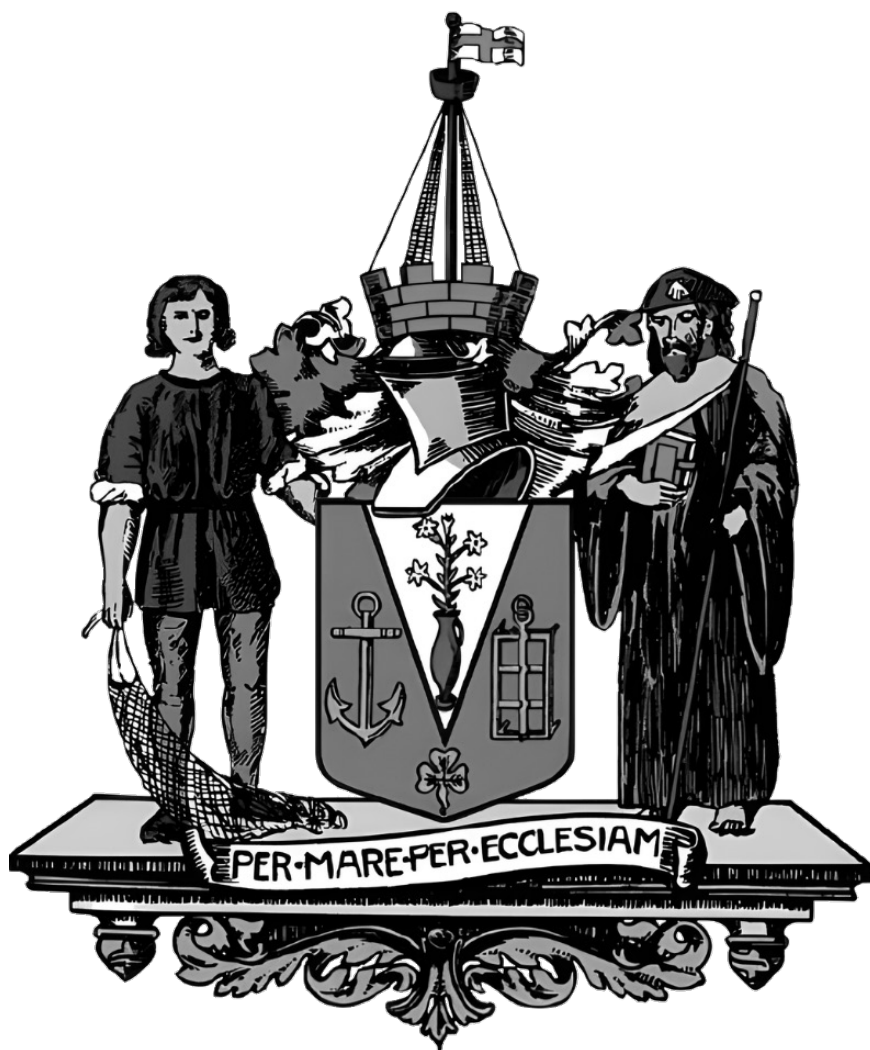
¹¹³ Św. Tomasz Becket (ok. 1118–1170) – Lord Kanclerz w latach 1155–1162, arcybiskup Canterbury w latach 1162–1170. Został zamordowany w wyniku konfliktu z królem Henrykiem II.

¹¹⁴ Godło herbu Holborn zawierało też trzy muszle z rodziny przegrzebkowatych pochodzące z herbów rodziny Russels, książąt Bedford, którzy odegrali ważną rolę w historii regionu. Jako trzymacze herbu występują lew i gryf w nawiązaniu do towarzystwa zawodowego barristerów (adwokatów) w Anglii i Walii zwanego *Inns of Court*, którego dwie instytucje były zlokalizowane w Holborn. Dewiza w j. łacińskim „Multi pertransibunt et augebitur scientia” – wielu przejdzie i wiedza będzie większa, również nawiązują do *Inns of Court*. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 370–371; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 253–254; Heraldry of the World, *Holborn*, <https://www.heraldry-wiki.com/heraldry/wiki/index.php?title=Holborn> [dostęp: 27.04.2025].

¹¹⁵ A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 374–375; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 368–369; G. Briggs, op. cit., s. 206, 209; Heraldry of the World, *Hove (Brighton and Hove)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Hove_\(Brighton_and_Hove\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Hove_(Brighton_and_Hove)) [dostęp: 27.04.2025].

¹¹⁶ A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 738–739; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 125–126; G. Briggs, op. cit., s. 364–365; Heraldry of the World, *Southend-on-Sea*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Southend-on-Sea> [dostęp: 29.04.2025]. Wizerunek św. Wawrzyńca trzymającego Ewangelię oraz ruszt występują też w herbie szkockiego *burgh* Forbes, zob. Heraldry of the World, *Forbes*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Forbes> [dostęp: 27.04.2025].

II. 2. Herb Southend-on-Sea oficjalnie nadany w 1915 r.

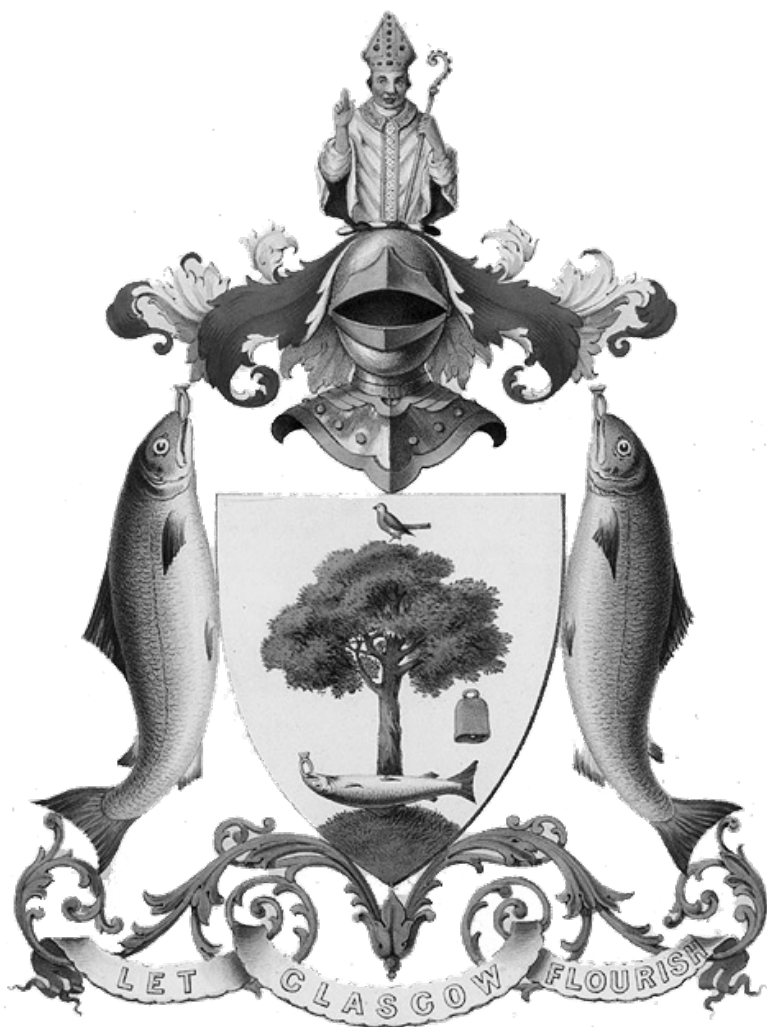
Źródło: Arthur Charles Fox-Davies, Public domain, via Wikimedia Commons, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arms-southend-transparent.png#file> [dostęp: 26.04.2025].

II. 3. Herb Rutherglen oficjalnie nadany w 1889 r.

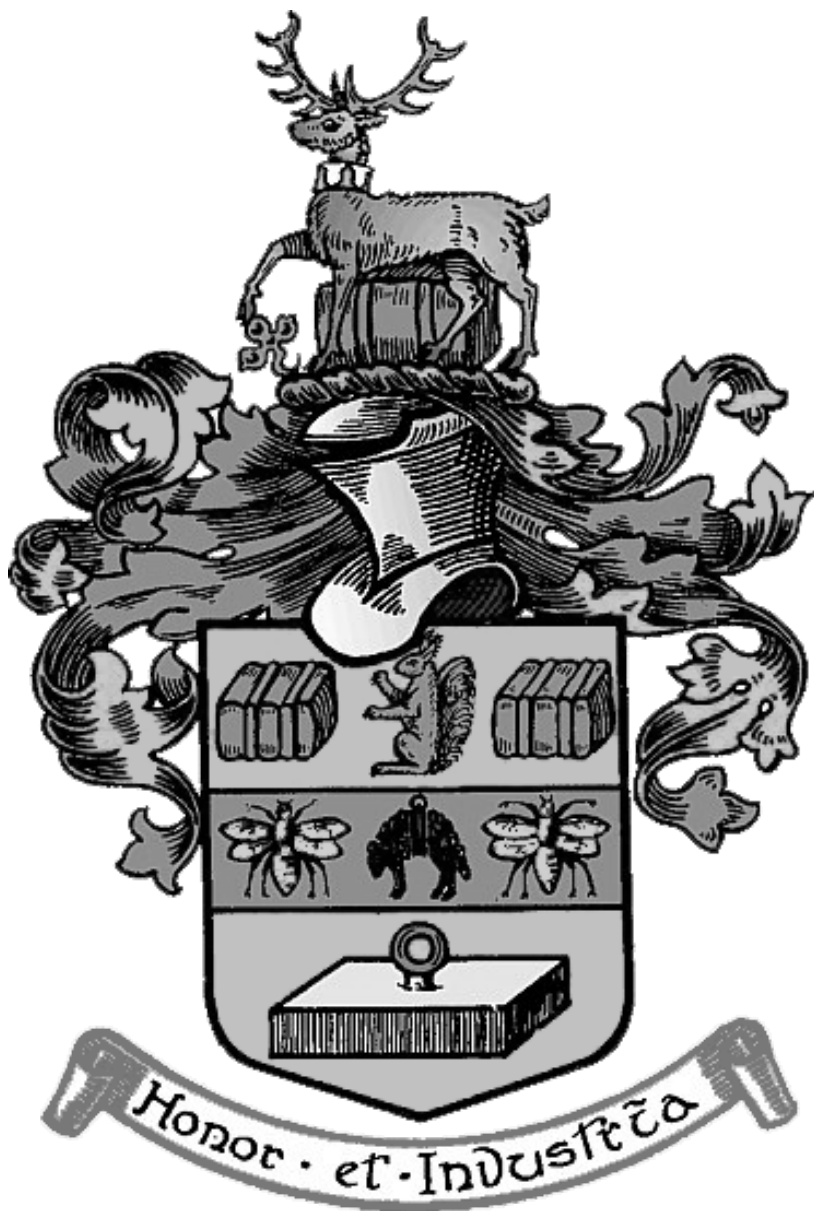
Źródło: Heraldry of the World, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/File:Rutherglen.jpg> [dostęp: 26.04.2025].

II. 4. Herb Glasgow oficjalnie nadany w 1866 r.

Źródło: Alex Spade, Public domain, via Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Glasgow_Coat_of_Arms.png [dostęp: 26.04.2025].

II. 5. Herb Bacup oficjalnie nadany w 1883 r.

Źródło: College of Arms, Public domain, via Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bacup_Borough_Council_-_coat_of_arms.png [dostęp: 26.04.2025].

W herbie szkockiego Rutherglen z 1889 r. umieszczono wizerunek Maryi Dziewicy z Dzieciątkiem Jezus w nawiązaniu do kościoła parafialnego z XII w. Herb podtrzymują dwaj uskrzydleni aniołowie (zob. il. 3)¹¹⁷. Postać Najświętszej Maryi Panny na herbach angielskich jest zazwyczaj reprezentowana przez symbol stylizowanego kwiatu lili (tzw. *fleur-de-lis*), np. w herbie Kensington z 1901 r.¹¹⁸

Natomiast w herbie Glasgow oficjalnie nadanym w 1866 r. obecne są cztery symbole (ptak, drzewo, dzwon, ryba z sygnetem w pysku), które nawiązują do życiorysu św. Kentigern'a, znanego także jak Mungo¹¹⁹. Półpostać świętego w mitrze i z pastorałem w ręce występuje w klejnocie herbu, który podpierają dwa łosose trzymający w pyskach sygnety (zob. il. 4)¹²⁰. Jeden z trzymaczy w herbie Arbroath nadanym w 1900 r. przedstawia z kolei św. Tomasza Becketa, a drugi szkockiego barona trzymającego kopię listu adresowanego do papieża Jana XXII, zawierającego oświadczenie woli Szkotów w sprawie ich niepodległości od Anglii¹²¹. Łacińska dewiza „Propter Libertatem” to fragment treści dokumentu zwanego *Deklaracją z Arbroath*.

Większość brytyjskich herbów miejskich, które otrzymały oficjalnie nadanie w XIX w., zawiera motywy związane z lokalnym przemysłem, takim jak górnictwo, metalurgia, tekstylia i transport. Taka symbolika odzwierciedla przemiany jakie zaszły w gospodarce i rozwoju miast w dobie rewolucji przemysłowej. W herbach miejskich z tego okresu występują narzędzia pracy, przedmioty codziennego użytku, części ubioru oraz środki transportu i komunikacji. Popularnym motywem były narzędzie górnicze w postaci kilofów, łopat i lamp (np. Daviego). Symbole produkcji przemysłowej to m.in. członka tkackie, wrzeciona, koła zębate i bele bawełny¹²².

¹¹⁷ Herb Rutherglen przedstawia też statek z marynarzami jako nawiązanie do handlowej roli miasta. Dewiza „Ex fumo fama” wskazuje na znaczenie przemysłu i pracowitości. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 672-673; Heraldry of the World, *Rutherglen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Rutherglen> [dostęp: 27.04.2025]. Postać Maryi z Dzieciątkiem występuje też w klejnocie herbu Saint Marylebone z 1901 r., którego nazwa pochodzi od kaplicy poświęconej Matce Bożej. Słowa dewizy herbu w j. łacińskim „Fiat secundum Verbum Tuum” (pol. Niech się stanie według Twojego słowa) zawarte są w Ewangelii św. Łukasza. Zob. C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 257-258; Heraldry of the World, *Saint Marylebone*, https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Saint_Marylebone [dostęp: 27.04.2025].

¹¹⁸ A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 406-407; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 255; Heraldry of the World, *Kensington (London)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kensington_\(London\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kensington_(London)) [dostęp: 27.04.2025].

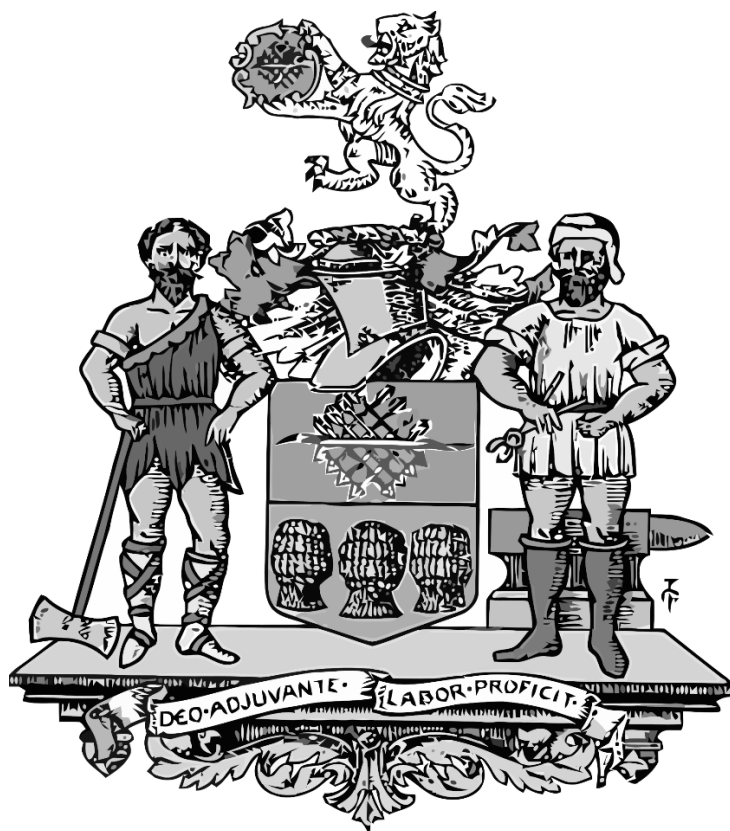
¹¹⁹ Św. Kentigern (ok. 518-614) – misjonarz w Królestwie Strathclyde, patron miasta Glasgow.

¹²⁰ Słowa dewizy „Let Glasgow Flourish” miały zostać wypowiedziane przez Kentigern'a w jednym z kazań. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 314-315; R.M. Urquhart, *Scottish Civic Heraldry 2...*, s. 50; *Glasgow Coat of Arms*, <https://www.glasgowcoa.org/> [dostęp: 26.04.2025]; Heraldry of the World, *Glasgow*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Glasgow> [dostęp: 26.04.2025].

¹²¹ Herb Arbroath przedstawia też kratę żelazną (bronę) zamykającą wejście do opactwa Arbroath, które zostało założone w 1178 r. przez króla Szkocji Wilhelma I Lwa i poświęcone św. Tomaszowi Becketowi. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 28-29; R.M. Urquhart, *Scottish Civic Heraldry 2...*, s. 85; Heraldry of the World, *Arbroath*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Arbroath> [dostęp: 26.04.2025].

¹²² Por. S. Górzynski, *Herby „przemysłowe”, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria” 2011, t. 10, s. 103-116.*

II. 6. Herb Sheffield oficjalnie nadany w 1875 r.

Źródło: Arthur Charles Fox-Davies, Public domain, via Wikimedia Commons, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sheffieldarms.svg> [dostęp: 26.04.2025].

Z kolei motyw pszczoły robotnicy był używany jako symbol pracowitości, aktywności i ciężkiej pracy, np. w herbie Manchesteru z 1842 r.¹²³ W godle herbu Barnsley z 1869 r. umieszczono dwa skrzyżowane kilofy i członka tkackie, a jako trzymacze od 1913 r. występują postacie górnika i dmuchacza szkła (ang. *glass-blower*)¹²⁴. Górni-

¹²³ Herb Manchesteru przedstawia statek pod pełnymi żaglami oraz trzy złote pasy na czerwonej tarczy jako nawiązanie do herbu właścicieli miasta. W klejnocie jest kula ziemską pokryta pszczołami jako symbol eksportowania towarów w różne strony świata. Jako trzymacze występują antylopa i lew, pochodzące z herbu króla Anglii Henryka IV Lancaster. Dewiza w j. łacińskim „Concilio et labore” pochodzi z Księgi Syracha i wskazuje na znaczenie rozumu i rady dla każdej pracy i działania. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 486-487; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 199-200; G. Briggs, op. cit., s. 252, 254, 257; Heraldry of the World, *Manchester*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Manchester> [dostęp: 26.04.2025].

¹²⁴ Rzemieślnik, który zajmuje się wytwarzaniem przedmiotów szklanych poprzez dmuchanie w stopione szkło.

ctwo węglowe, handel lnem oraz produkcja szkła były głównymi gałęziami lokalnego przemysłu w XIX w.¹²⁵

Podobne odniesienia do produkcji wyrobów włókienniczych i wydobywania węgla znajdziemy w innych XIX-wiecznych herbach miejskich, m.in. Accrington (1879 r.)¹²⁶, Bacup (1883 r. – zob. il. 5)¹²⁷, Bury (1877 r.)¹²⁸, Darwen (1878 r.)¹²⁹, Hyde (1882 r.)¹³⁰, Ilkeston (1887 r.)¹³¹, Morley (1887 r.)¹³². Herb Sheffield z 1875 r. podtrzymują Wulkan i Thor, odpowiednio rzymski bóg ognia i rzemiosł metalurgicznych oraz nordycki bóg władający młotem. Ich postacie symbolizują, że rozwój i dobrobyt miasta w dużej mie-

¹²⁵ Dodatkowo w herbie Barnsley występują symbole (głowy dzika, sokół, gryf) związane z herbami lokalnych rodzin. Krzyż i dwa zakryte kielichy symbolizują klasztor *Monk Bretton Priory* założony w XII w. Dewiza w j. łacińskim „*Spectemur agendo*” oznacza, że powinniśmy być sądzeni po naszych czynach. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 62-63; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 398-399; G. Briggs, op. cit., s. 48-51; Heraldry of the World, *Barnsley*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Barnsley> [dostęp: 26.04.2025].

¹²⁶ W herbie Accrington występują też symbole (jeleni, lew) związane z herbami lokalnych rodzin. W klejnocie jest gałąź dębu wygięta w kształt litery „A”, pierwszej litery nazwy miasta. Dewiza w j. angielskim „*Industry and prudence conquer*” – przemysł i roztropność zwyciężają. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 10-11; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 206-207; G. Briggs, op. cit., s. 25-26; Heraldry of the World, *Accrington*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Accrington> [dostęp: 26.04.2025].

¹²⁷ W herbie Bacup występują pszczoły, runo, bele bawełny i blok kamienny, które nawiązują do lokalnego przemysłu. Z kolei jeleni i wiewiórka odnoszą się do Forest (Valley) Rossendale, w dolinie którego znajduje się miasto. Dewiza w j. łacińskim „*Honor et industria*” – honor i przemysł. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 50-51; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 206-207; G. Briggs, op. cit., s. 44-45; Heraldry of the World, *Bacup*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bacup> [dostęp: 26.04.2025].

¹²⁸ W herbie Bury znajdują się symbole lokalnych gałęzi przemysłu: kowadło, czółenka tkackie, runo i łodygi papirusu. W klejnocie jest pszczoła i dwie gałązki bawełny. Dewiza w j. łacińskim „*Vincit omnia industria*” – przemysł przezwycięża wszystko. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 132-133; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 197-198; G. Briggs, op. cit., s. 87-88; Heraldry of the World, *Bury (England)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bury_\(England\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bury_(England)) [dostęp: 26.04.2025].

¹²⁹ W herbie Darwen występują faliste pasy poziomo biegnące przez środek tarczy, symbolizujące rzekę Darwen, oraz trzy gałązki drzewa bawełnianego. W klejnocie jest czółno tkackie i górnik trzymający przez ramię kilof. Dewiza w j. łacińskim „*Absque labore nihil*” – nic bez pracy. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 226-227; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 210; G. Briggs, op. cit., s. 131-132; Heraldry of the World, *Darwen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Darwen> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁰ W herbie Hyde są narzędzia (*hatter's bow* – do rozdrabniania wełny w procesie produkcji kapeluszy, koło zębate, dwa kilofy górnicze, lampa Daviego), które odnoszą się do lokalnego przemysłu. W klejnocie jest gałązka bawełny i wrzeciono. Dewiza w j. angielskim „*Onward*” (pol. naprzód). Niektóre elementy herbu nawiązują do herbu lokalnych posiadaczy ziemskich. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 380-381; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 79; G. Briggs, op. cit., s. 208; Heraldry of the World, *Hyde*, www.heraldry-wiki.com/wiki/Hyde [dostęp: 26.04.2025].

¹³¹ W herbie Ilkeston występują dwie motki bawełny, dwie rękawice, astronomiczny znak Marsa i kawałek koronki maltańskiej. W klejnocie jest głowa niedźwiedzia trzymającego w pysku lampę górniczą. Dewiza w j. łacińskim „*Labor omnia vincit*” – praca przezwycięża wszystko. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 380-381; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 99; G. Briggs, op. cit., s. 210-211; Heraldry of the World, *Ilkeston*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Ilkeston> [dostęp: 26.04.2025].

¹³² W klejnocie herbu Morley jest głowa barana oraz czółno tkackie. Dewiza w j. łacińskim „*Industria omnia vincit*” – przemysł przezwycięża wszystko. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 524-525; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 411-412; G. Briggs, op. cit., s. 270, 273; Heraldry of the World, *Morley*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Morley> [dostęp: 26.04.2025].

rze opierał się na procesach obróbki metalu (zob. il. 6)¹³³. W herbie Birmingham z 1889 r. występują kowal z młotem i kowadłem oraz kobieta trzymająca książkę i paletę malarską, których wizerunki odnoszą się do tradycji ciężkiego przemysłu i sztuki¹³⁴. Z kolei herb Swindon z 1901 r. przedstawia lokomotywę, skrzydlate koło oraz dłoń trzymającą młoty, które symbolizują przemysł mechaniczny wpisany w historię miasta¹³⁵.

Wiele miast nadbrzeżnych (portowych) i nadrzecznych ma w swoich herbach godła związane z budową statków, żeglugą i rybołówstwem. Do najczęstszych w tej grupie należą elementy wyposażenie statków i łodzi, w tym kadłuby, maszty, kotwice, wiosła i liny żeglarskie, oraz przedstawienia lustra pofalowanej wody i wstęgi rzecznej. W niektórych herbach występują wizerunki ryb i ptactwa morskiego oraz kurorty i latarnie morskie. Przykładowo, herb miasta portowego Devonport¹³⁶ z 1876 r. przedstawia stocznnię i koronę morską (*corona navalis*) otoczoną dwoma gałęziami dębu. W klejnocie herbowym znajdują się dwa delfiny, kotwica i korona morska¹³⁷. Podobnie w herbie Ramsgate z 1884 r. występują delfin, statek (typu *lymphad*), korona morska i latarnia, ale też biały koń i lew doczepiony do kadłuba statku jako nawiązanie do herbu hrabstwa Kent oraz herbu *Cinque Ports* – średniowiecznego związku miast portowych. W 1935 r. do herbu dodano trzymacze, które przedstawiają ratownika łodzi ratunkowej oraz pracownika straży przybrzeżnej¹³⁸.

Motyw trójmasztowego statku występuje w herbie szkockiego Kirkwall z 1886 r., który wzorowany był na XVII-wiecznej pieczęci miejskiej¹³⁹. Podobnie herb Belfastu

¹³³ Trzymacze herbu Sheffield zostały oficjalnie nadane w 1893 r. Herb przedstawia pęk strzał, które nawiązują do poprzednich organów władzy lokalnej przed utworzeniem *borough*. Z kolei trzy snopy pszenicy to najpewniej gra słów z nazwą miasta, które w wolnym tłumaczeniu oznacza przestrzeń nad rzeką Sheaf. Lew w klejnocie herbowym pochodzi z herbu książąt Norfolk, którzy władali posiadłościami Sheffield. Dewiza herbu w j. łacińskim „*Deo adjuvante labor proficit*” oznacza, że praca z Bożą pomocą jest owocna/udana. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 722-723; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 406-407; G. Briggs, op. cit., s. 354-356; Heraldry of the World, *Sheffield*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Sheffield> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁴ Herb Birmingham zawiera też elementy herbów rodzin, które posiadały majątek miasta. W klejnocie herbu jest ręka trzymająca młot oraz korona muralis, które odnoszą się do przemysłu i statusu miasta. Dewiza w j. angielskim „*Forward*” (pol. naprzód). Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 84-85; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 375-376; G. Briggs, op. cit., s. 58, 61; *Birmingham*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Birmingham> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁵ W herbie Swindon są też trzy półksiężyce, trzy zamki oraz mitra, które nawiązują do herbów rodzin oraz biskupa Odon z Bayeux związanych z historią miasta. Dewiza w j. łacińskim „*Salubritas et industria*” wskazuje na znaczenie zdrowia i przemysłu. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 766-767; G. Briggs, op. cit., s. 380-381; Heraldry of the World, *Swindon*, <https://www.heraldry-wiki.com/heraldrywiki/index.php?title=Swindon> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁶ Devonport to obecnie część miasta Plymouth.

¹³⁷ Dewiza herbu w j. łacińskim „*Prorsum semper honeste*” – zawsze naprzód w prawość. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 232-233; Heraldry of the World, *Devonport*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Devonport> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁸ Port Ramsgate otrzymał prawo do nazywania się królewskim (*Royal Harbour*). Dewiza herbu w j. łacińskim „*Salus naufragis salus aegris*” – bezpieczeństwo dla rozbitek i zdrowie dla chorych. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 644-645; C.W. Scott-Giles, *Civic Heraldry...*, s. 187-188; G. Briggs, op. cit., s. 317-318, 320; Heraldry of the World, *Ramsgate*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Ramsgate> [dostęp: 26.04.2025].

¹³⁹ Dewiza herbu zaczerpnięta z Listu do Rzymian: „*Si Deus Nobiscum*” – Jeśli Bóg z nami. Zob.

choć oficjalnie nadany w 1890 r., używany był już co najmniej w 1640 r. Przedstawia statek z żaglami oraz dwa hippokampy z koroną *muralis* na szyi (w klejnocie herbowym oraz w roli jednego z trzymaczy), które mają odzwierciedlać morską historię miasta¹⁴⁰. W herbie jest też kanton ozdobiony dzwonem, który zapewne symbolizować ma pierwszą sylabę nazwy miasta (zob. il. 7)¹⁴¹. Podobnym przykładem herbu mówiącego (*canting arms*) jest herb miasta Portobello z 1886 r., który przedstawia statki symbolizujące port oraz armaty oznaczające wojnę (łac. *bellum*)¹⁴².

II. 7. Herb Belfastu oficjalnie nadany w 1890 r.

Źródło: Heraldry of the World, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/File:Belfast.jpg> [dostęp: 26.04.2025].

A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 418-419; Heraldry of the World, *Kirkwall*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kirkwall> [dostęp: 26.04.2025].

¹⁴⁰ Jako drugi trzymacz występuje wilk z koroną książęcą na szyi. Wilk oraz futro vair pochodzą z herbu Arthura Chicheстера (1563-1625), który odegrał znaczącą rolę w rozwoju Belfastu. Dewiza herbu pochodzi z Księgi Psalmów: „Pro tanto quid retribuamus” – co możemy dać w zamian za tak wiele. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 74-75; G. Briggs, op. cit., s. 54-55; Heraldry of the World, *Belfast*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Belfast> [dostęp: 26.04.2025].

¹⁴¹ R.M. Young, *The Town Book of the Corporation of Belfast, 1613-1816*, Belfast 1892, s. 309-312.

¹⁴² W klejnocie herbu Portobello jest wieża, która być może oznacza jeden z zamków, dzięki którym broniono miasta Puerto Bello w Panamie w 1739 r. Dewiza w j. łacińskim „Ope et consilio” ma wskazywać na sukces jego zdobycia przez flotę brytyjską dowodzoną przez admirała Edwarda Vernona. Zob. A.Ch. Fox-Davies, *The Book of Public...*, s. 618-619; Heraldry of the World, *Portobello*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Portobello> [dostęp: 26.04.2025].

Zakończenie

W XIX w. ponad osiemdziesiąt miast brytyjskich oficjalnie otrzymało herb. Zdecydowana większość tych nadań przypadła na dwie ostatnie dekady stulecia¹⁴³. Na rozwój heraldyki miejskiej oddziaływały wówczas rozmaite czynniki, m.in. reformy administracyjne, które wzmocniły status samorządności władz miejskich, oraz rewolucja przemysłowa sprzyjająca rozkwitowi miast w epoce wiktoriańskiej. Herby miejskie z tego okresu są niezwykle bogate w symbolikę. Swoje odzwierciedlenie znajduje w nich historia poszczególnych miast, w tym ich położenie geograficzne i rozwój gospodarczy oraz ogólne wartości jak praca i postęp. Do najczęstszych w heraldyce miejskiej należą motywy architektoniczne, religijne, przemysłowe, własnościowe i przyrodnicze. Pierwsze z nich miały podkreślać status ośrodków miejskich, ich znaczenie obronne, sakralne i kulturowe. Szereg herbów zawiera przy tym odniesienia do rodów i rodzin, które zapisały się trwale na kartach historii lokalnej i regionalnej. Dość popularna w heraldyce miejskiej była też symbolika związana z górnictwem, metalurgią i tekstyliami oraz żegluga i handlem, wskazująca na specjalizację gospodarczo-ekonomiczną danego ośrodka. Herby przedstawiają w tym kontekście m.in. narzędzia pracy, środki produkcji i lokomocji oraz postacie robotników, rzemieślników i marynarzy. W herbach obecna jest też symbolika krajobrazu naturalnego i środowiska przyrodniczego, związana z usytuowaniem miast na terenach wodnych, górskich i leśnych, oraz podejmowaną w tym zakresie aktywnością. Należy zauważyć, że godła herbów dość często mają charakter złożony, co pozwala zaliczyć je do kilku wskazanych grup tematycznych. Ważnym elementem herbów miejskich pozostają motta, czyli krótkie sentencje, najczęściej łacińskie, umieszczane pod tarczą herbową. W swej treści przekazują one ogólną mądrość związaną m.in. z postępem, jednością, lojalnością, pracą i zdrowiem, często w sposób alegoryczny, w nawiązaniu do historii i znaczenia danego miasta. Mają przy tym różny charakter i proveniencję, a ich znaczenie nie zawsze jest w pełni przejrzyste i łatwe do odczytania. Jako element całego herbu pełnią razem z nim funkcję identyfikacyjną wspólnoty miejskiej oraz stanowią symbol jej tożsamości.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Legal acts:

Burgh Police (Scotland) Act 1833, c. 46 (3 & 4 Will. 4).

Convention Rights (Compliance) (Scotland) Act 2001, asp 7.

Local Government (Scotland) Act 1973, c. 65.

¹⁴³ Należały do nich miasta m.in. Accrington (1879), Arbroath (1900), Bacup (1883), Barrow (1867), Belfast (1890), Blackburn (1852), Blackpool (1899), Bootle (1869), Cowbridge (1888), Darwen (1878), Devonport (1876), Eccles (1893), Hammersmith (1897), Heywood (1881), Hove (1899), Huddersfield (1868), Hyde (1882), Ilkeston (1887), Keighley (1883), Leigh (1899), Luton (1876), Manchester (1842), Margate (1858), Middleton (1887), Nelson (1891), Ryde (1869), Saint Helens (1876), Todmorden (1896), Torquay (1893), West Bromwich (1882), West Ham (1887), Widnes (1893), Wolverhampton (1898), Wrexham (1857).

Local Government Act 1888, c. 41.
Local Government Act 1894, c. 73 (56 & 57 Vict.).
Local Government Act 1929, c. 17.
Local Government Act 1972, c. 70.
Local Government etc. (Scotland) Act 1994, c. 39.
Local Government Wales Act 1994, c. 19.
Lyon King of Arms Act 1592, c. 29.
Lyon King of Arms Act 1669, c. 95.
Lyon King of Arms Act 1672, c. 47.
Lyon King of Arms Act 1867 c. 17 (30 & 31 Vict.).
Municipal Corporations Act 1835, c. 76 (5 & 6 Will. 4).
Parliamentary Burghs (Scotland) Act 1833, c. 77 (3 & 4 Will. 4).

Printed sources:

A Roll of Arms of the Reign of Edward the Second, oprac. N.H. Nicolas, London 1829.
Cases in the High Court of Chivalry, 1634–1640, oprac. R.P. Cust, A.J. Hopper, Harleian Society, N.S., vol. 18, London 2006.
Durie B., *An Ordinary of Arms*, vol. III, 1971–2017, foreword by The Rt. Hon. The Lord Lyon, The Revd. Dr. Joseph J. Morrow, Lulu Press 2022.
Durie B., *Companion to An Ordinary of Arms. Vol III – Crests, Mottos, Supporters, Flags, Badges Contained in the Public Register of All Arms and Bearings in Scotland 1971–2017*, Lulu Press 2024.
Humphery-Smith C., *Anglo-Norman Armory Two. An Ordinary of Thirteenth-Century Armorial*, Canterbury 1984.
Humphery-Smith C., *Anglo-Norman Armory: The Constance Egan Lecture delivered to The Heraldry Society at The Society of Antiquaries, Burlington House, London 22nd November, 1972, incorporating an edition of the Heralds' Roll from Fitzwilliam Museum MS 297*, Canterbury 1973.
Marquess of Bute J., Machphail J.R.N., Lonsdale H.W., *The Arms of the Royal and Parliamentary Burghs of Scotland*, Edinburgh 1897.
Marquess of Bute J., Stevenson J.H., Lonsdale H.W., *The Arms of The Baronial and Police Burghs of Scotland*, Edinburgh 1903.
Paul J.B., *An Ordinary of Arms Contained in the Public Register of all Arms and Bearings in Scotland*, Edinburgh 1893 (wyd. 2. zaktualizowane – 1903 r.).
Reid D., Wilson V., *An Ordinary of Arms Contained in the Public Register of all Arms and Bearings in Scotland*, vol. 2, 1902–1973, Edinburgh 1977.
Rolls of Arms of the Reigns of Henry III and Edward III, oprac. N.H. Nicolas, London 1829.
The Roll of Arms, of the Princes, Barons, and Knights who Attended King Edward I to the Seige of Caerlaverock, in 1300, oprac. T. Wright, London 1864.

Studies:

Ailes A., *The Development of the Heralds' Visitations in England and Wales 1450–1600*, „The Coat of Arms. Third Series” 2009, vol. 5, cz. 1, nr 217, s. 7-23.
Black G., *The Evolution of Scottish Heraldry: From Elitist to Egalitarian*, „The Double Tressure: Journal of the Heraldry Society of Scotland” 2024, nr 50, s. 1-32.
Boutell Ch., *The Handbook to English Heraldry*, wyd. 11, London 1914.
Briggs G., *Civic & Corporate Heraldry. A Dictionary of Impersonal Arms of England, Wales & N. Ireland*, London 1971.
Bryan D., McIntosh G., *Symbols: Sites of Creation and Contest in Northern Ireland*, „The SAIS Review of International Affairs” 2005, vol. 25, nr 2, s. 127-137.

- Campbell C., *The Scots Roll: A Study of a Fifteenth Century Roll of Arms*, Edinburgh 1995.
- Campbell-Kease J., *Norroy and Ulster King of Arms*, [w:] *A Dictionary of Heraldry*, red. S. Friar, New York 1987, s. 256.
- Cheesman C., *Some aspects of the 'crisis of heraldry'*, „The Coat of Arms. Third Series” 2010, vol. 6, cz. 2, nr 220, s. 65-80.
- Cox N., *Names and Arms clauses and the Law of Arms in the common law courts*, „The Coat of Arms” 1999, vol. 13, nr 188, s. 167-172.
- Cox N., *The Office of the Chief Herald of Ireland and Continuity of Legal Authority*, „Dublin University Law Journal” 2007, vol. 29, s. 84-110.
- Dicks B., *The Scottish Medieval Town. A Search for Origins*, [w:] *Scottish Urban History*, red. G. Gordon, B. Dicks, Aberdeen 1983, s. 23-51.
- Fox P.A., *Crusading families and the spread of heraldry*, „The Coat of Arms. Third Series” 2012, vol. 8, cz. 2, nr 224, s. 59-84.
- Fox-Davies A.Ch., *A Complete Guide to Heraldry*, London 1909.
- Fox-Davies A.Ch., *The Book of Public Arms: A Complete Encyclopædia of All Royal, Territorial, Municipal, Corporate, Official, and Impersonal Arms*, London-Edinburgh 1915.
- Fox-Davies A.Ch., *The Right to Bear Arms*, London 1900.
- Given-Wilson Ch., *The English Nobility in the Late Middle Ages: The Fourteenth-century Political Community*, London 2003.
- Górzyński S., *Herby „przemysłowe”*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria” 2011, t. 10, s. 103-116.
- Heal F., Holmes C., *The Gentry in England and Wales, 1500–1700*, London 1994.
- Hope W.H.J., *A Grammar of English Heraldry*, Cambridge 1913.
- Innes of Learney T., *Scots Heraldry*, revised by M.R. Innes, London 1978.
- Innes-Smith R., *An Outline of Heraldry in England and Scotland*, Derby 1991.
- Jaworska-Biskup K., *Polityka ustrojowa Edwarda I w Szkocji w latach wojen o niepodległość (1296–1328)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 2, s. 95-108.
- Johnston G.H., *Scottish Heraldry Made Easy*, wyd. 2, Edinburgh-London 1912.
- Jones M.F., *Wales, Armory in*, [w:] *A Dictionary of Heraldry*, red. S. Friar, New York 1987, s. 367-368.
- Lewis R.J.C.K., *Welsh Family Coats of Arms*, Maryland 1995.
- Litten J., *The Heraldic Funeral*, „The Coat of Arms. Third Series” 2005, vol. 1, cz. 1, nr 209, s. 47-68.
- Lofmark C., *A History of the Red Dragon, Llanrwst* 1995.
- Marks R., *British Heraldry From Its Origins to c. 1800*, London 1978.
- Marks R., Payne A., *British Heraldry: From Its Origins to c. 1800*, London 1978.
- McAndrew B.A., *Scotland's Historic Heraldry*, Woodbridge 2006.
- Michalski W., *Legends herbowe Krwawego Serca i Płotu – heraldyka a kultura historyczna szkockiego rodu Douglasów*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2012, t. 4, s. 15-32.
- Mikuli P., *Sądownictwo w Zjednoczonym Królestwie. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Kraków 2019.
- Moody D., *Scottish Local History: An Introductory Guide*, London 1986.
- Mor M.C., *Ireland Kings of Arms*, [w:] *A Dictionary of Heraldry*, red. S. Friar, New York 1987, s. 199-201.
- Morrow J.J., *Scots Heraldry and the Scottish Legal System – a partnership of more than 400 years*, „Genealogica & Heraldica XXXV: Reformation, Revolution, Restoration” 2022, s. 372-376.
- Noble M., *A History of the College of Arms: and the lives of all the Kings, Heralds, and Pursuivants from the reign of Richard III, founder of the College, until the present time*, London 1804.
- O'Donoghue P., *Grants of Arms in the Early Eighteenth Century*, „The Coat of Arms. Third Series” 2007, vol. 3, cz. 2, nr 214, s. 145-158.
- Paston-Bedingfeld H., Gwynn-Jones P., *Heraldry*, London 1993.

- Paul J.B., *Heraldry in Relation to Scottish History and Art; Being the Rhind Lectures on Archaeology for 1898*, Edinburgh 1900.
- Pawłowska A., *Wielka Brytania*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2010, t. 4, s. 218-247.
- Planché J.R., *The Pursuivant of Arms, or Heraldry Founded Upon Facts*, London 1852.
- Pryde G.S., *The Burghs of Scotland: a Critical List*, London-Glasgow-New York 1965.
- Radzik-Maruszak K., *Samorząd terytorialny w Wielkiej Brytanii w latach 1979–2010. Od nowego zarządzania publicznego do lokalnego współzarządzania*, Lublin 2012.
- Renton E.H., *Heraldry in England. The History & Science of Heraldry Concisely Explained, Together with a Glossary of Terms. The Whole Illustrated with Numerous Examples*, London 1889.
- Sadowska E., *Brytyjski samorząd lokalny po 1945 roku*, Kraków 2014.
- Scott-Giles C.W., *Civic Heraldry of England and Wales*, wyd. 2 poprawione, London 1953 (wyd. 1, 1933).
- Scott-Giles C.W., *Looking at Heraldry*, London 1962.
- Scott-Giles C.W., *Shakespeare's Heraldry*, London 1950.
- Scott-Giles C.W., *The Romance of Heraldry*, London 1929.
- Seton A.H., *The Court of the Lord Lyon and Coronations*, „Transactions of the Glasgow Archaeological Society. New Series” 1938, vol. 9, nr 2, s. 135-142.
- Siddons M.P., *The Development of Welsh Heraldry*, vol. 1-4, Aberystwyth 1991-2006.
- Squibb G.D., *Reports of Heraldic Cases in the Court of Chivalry, 1623–1732*, Harleian Society, vol. 107, London 1956.
- Squibb G.D., *The High Court of Chivalry: A Study of the Civil Law in England*, Oxford 1997.
- Stevenson J.H., *Heraldry in Scotland: including a recension of 'The law and practice of heraldry in Scotland' by the late George Seton, Advocate*, vol. 1-2, Glasgow 1914.
- Strzyżewski W., *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002.
- Trevelyan G.M., *Historia Anglii*, przekł. A. Dębnicki, Warszawa 1967.
- Urquhart R.M., *Scottish Burgh and County Heraldry*, London 1973.
- Urquhart R.M., *Scottish Civic Heraldry 2*, Hamilton 2001.
- Urquhart R.M., *Scottish Civic Heraldry: Regional, islands, district*, London 1979.
- Wagner A.R., *English Genealogy*, Oxford 1960.
- Wagner A.R., *Heralds and Heraldry in the Middle Ages. An Inquiry into the Growth of the Armorial Function of Heraldry*, wyd. 2, Oxford 1956.
- Wagner A.R., *Heralds of England: A History of the Office and College of Arms*, London 1967.
- Wagner A.R., *Historic Heraldry of Britain: an illustrated series of British historical arms, with notes, glossary, and an introduction to heraldry*, London 1972.
- Wagner A.R., *The Records and Collections of the College of Arms*, London 1952.
- Wiszwaty M.M., *Na straży heraldycznej poprawności. Organy władzy i organy doradczo-opiniotwórcze właściwe w sprawach heraldyki samorządowej w Polsce na tle innych krajów europejskich*, [w:] *Prawo naszych sąsiadków*, t. 1, Konstytucyjne podstawy budowania i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce i na Ukrainie – dobre praktyki, red. W. Skrzydło, W. Szapował, K. Eckhardt, P. Steciuk, Rzeszów-Przemyśl 2013, s. 325-353.
- Woodcock T., Robinson J.M., *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford 1988.
- Woodward J., *A Treatise on Heraldry. British and Foreign, with English and French Glossaries*, Edinburgh-London 1892.
- Yorke R., *A Catalogue of Records in the College of Arms: Records Volume 1: Record Manuscripts of the*

Tudor Visitations mainly contained in the series D–H, London 2023.

Young R.M., *The Town Book of the Corporation of Belfast, 1613–1816*, Belfast 1892.

Zins H., *Historia Anglii*, Wrocław 1971.

Websites:

British History Online, *The Court of Chivalry 1634–1640*, <https://www.british-history.ac.uk/no-series/court-of-chivalry> [dostęp: 7.02.2025].

Civic Heraldry of England, Wales and Northern Ireland, <http://www.civicheraldry.co.uk/> [dostęp: 28.02.2025].

Coat of arms in armorials, historical books and documents, https://wappenwiki.org/index.php/Roll_of_Arms [dostęp: 6.02.2025].

College of Arms, <https://www.college-of-arms.gov.uk/> [dostęp: 4.02.2025].

Court of the Lord Lyon, <https://courtofthelordlyon.scot/> [dostęp: 4.02.2025].

Glasgow Coat of Arms, <https://www.glasgowcoa.org/> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldica, *Regulation of Heraldry in England: Modern Times*, <https://www.heraldica.org/topics/britain/england2.htm> [dostęp: 10.02.2025].

Heraldry of the World, *Aberdeen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Aberdeen> [dostęp: 29.04.2025].

Heraldry of the World, *Accrington*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Accrington> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Arbroath*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Arbroath> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Bacup*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bacup> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Barnsley*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Barnsley> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Belfast*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Belfast> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Birmingham*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Birmingham> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Bridport*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bridport> [dostęp: 29.04.2025].

Heraldry of the World, *Bury (England)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bury_\(England\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Bury_(England)) [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Cambridge*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Cambridge> [dostęp: 29.04.2025].

Heraldry of the World, *Darwen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Darwen> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Devonport*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Devonport> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Eccles*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Eccles> [dostęp: 29.04.2025].

Heraldry of the World, *Forres*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Forres> [dostęp: 27.04.2025].

Heraldry of the World, *Glasgow*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Glasgow> [dostęp: 26.04.2025].

Heraldry of the World, *Holborn*, <https://www.heraldry-wiki.com/heraldrywiki/index.php?title=Holborn> [dostęp: 27.04.2025].

Heraldry of the World, *Hove (Brighton and Hove)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Hove_\(Brighton_and_Hove\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Hove_(Brighton_and_Hove)) [dostęp: 27.04.2025].

Heraldry of the World, *Huddersfield*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Huddersfield> [dostęp: 29.04.2025].

- Heraldry of the World, *Hyde*, www.heraldry-wiki.com/wiki/Hyde [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Ilkeston*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Ilkeston> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Kensington (London)*, [https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kensington_\(London\)](https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kensington_(London)) [dostęp: 27.04.2025].
- Heraldry of the World, *Kirkwall*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Kirkwall> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Manchester*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Manchester> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Morley*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Morley> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Newcastle-upon-Tyne*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Newcastle-upon-Tyne> [dostęp: 29.04.2025].
- Heraldry of the World, *Portobello*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Portobello> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Ramsgate*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Ramsgate> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Rutherglen*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Rutherglen> [dostęp: 27.04.2025].
- Heraldry of the World, *Saint Marylebone*, https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Saint_Marylebone [dostęp: 27.04.2025].
- Heraldry of the World, *Sheffield*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Sheffield> [dostęp: 26.04.2025].
- Heraldry of the World, *Southend-on-Sea*, <https://www.heraldry-wiki.com/wiki/Southend-on-Sea> [dostęp: 29.04.2025].
- Heraldry of the World, *Swindon*, <https://www.heraldry-wiki.com/heraldrywiki/index.php?title=Swindon> [dostęp: 26.04.2025].
- Heralds' Visitations and the College of Arms*, <http://www.medievalgenealogy.org.uk/sources/visitations.shtml> [dostęp: 7.02.2025].
- Jones M.F., *The Development of Welsh Heraldry*, „Coat of Arms” 1958, nr 33, <https://www.theheraldry-society.com/articles/the-development-of-welsh-heraldry/> [dostęp: 17.04.2025].
- Northern Ireland Assembly, <https://www.niassembly.gov.uk/> [dostęp: 23.04.2025].
- Northern Ireland Executive, <https://www.northernireland.gov.uk/> [dostęp: 23.04.2025].
- Office of the Chief Herald of Ireland, <https://www.nli.ie/office-chief-herald> [dostęp: 22.04.2025].
- Olchowski K., *Operacja London Bridge*, Komentarze Eksperckie UMCS, 10.09.2022, <https://www.umcs.pl/pl/komentarze-eksperckie,22097,operacja-london-bridge,120863.chtml> [dostęp: 10.02.2025].
- Scotland's People, *Counties, cities and burghs*, <https://www.scotlandspeople.gov.uk/help-and-support/guides/counties-cities-and-burghs> [dostęp: 24.04.2025].
- ScotlandsPeople, *Coats of arms*, <https://www.scotlandspeople.gov.uk/search-records/legal-records/coa> [dostęp: 11.04.2025].
- Taylor M., *Scottish Civic Heraldry*, <https://www.heraldry-scotland.co.uk/civic.html> [dostęp: 25.04.2025].
- The Heraldry Society of Scotland, <https://www.heraldry-scotland.co.uk> [dostęp: 28.02.2025].
- UK Genealogy Archives, *Heralds' Visitations*, <https://ukga.org/browse.php?action=loadDB&DB=13> [dostęp: 7.02.2025].
- Welsh Government services and information, <https://www.gov.wales/> [dostęp: 23.04.2025].
- Wikipedia, *Armorial of county councils of England*, https://en.wikipedia.org/wiki/Armorial_of_county_councils_of_England [dostęp: 25.04.2025].

Wikipedia, *Armorial of local councils in Wales*, https://en.wikipedia.org/wiki/Armorial_of_local_councils_in_Wales [dostęp: 25.04.2025].

Wikipedia, *Welsh heraldry*, https://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_heraldry [dostęp: 22.04.2025].

